

TENDENSER I MELLEMKRIGSTIDEN

– EN UNDERVISNINGSENTOLOGI

SKOLETJENESTEN

Tendenser i Mellemkrigstiden – en undervisningsantologi

© Forfatterne og Skoletjenesten 2008

ISBN 978-87-91663-06-2

1. oplag, 8000 ex

Redaktion:

Marie Damsgaard Andersen (ansv.)

Mette Boritz

Sidsel Risted Staun

Faglig og pædagogisk sparring:

Torkil Adersen

Peder Wiben

Layout:

Marianne Bisballe/Skoletjenesten

Tryk:

PE offset A/S

Foto på omslag:

Forsiden: Richard Mortensen: *Det første kys*, ca. 1921.

Statens Museum for Kunst. © RICHARD MORTENSEN/BILLEDKUNST.DK 2008

Bagsiden: Nationalmuseet

Billedfrisen, fra venstre: Nordisk Film, Københavns Bymuseum,

Frilandsmuseet, Det Kongelige Bibliotek, Københavns Bymuseum,

Arbejdermuseet, Helga Theilgaard, Danmarks Tekniske Museum.

Antologien er udgivet i samarbejde mellem Skoletjenesten og

Golden Days in Copenhagen med økonomisk tilskud fra Bikubenfonden.

INDHOLD

Forord 4

Kanslergadeforliget 6

– da man rykkede sammen om demokratiet i dansk politik

Surrealisme 13

– mellem individuel drømmeverden og kollektiv utopi

De bedst egnede 19

– om race og racehygiejne

Forbrydelse eller frigørelse? 24

– kvinder, seksualitet og graviditet

Sund, slum og sanering 30

– bolig- og befolkningspolitik

Fra verdensindustri til folkefilm 36

Funktion, frisind og antifacisme 42

– PH's demokratiske design

Det bliver i familien 48

– arbejde og familieliv på landet

Ford T og det danske bileventyr 54

Modernistisk arkitektur i Danmark 61

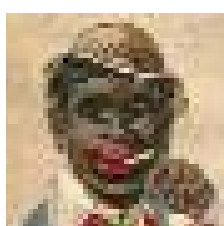
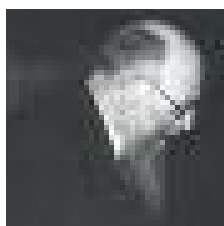
– frisind, sundhed og demokrati

Lille Danmark og storpolitikken 69

– et rids af dansk udenrigspolitik

Museerne som undervisningsressource 76

FORORD

4

Mellemkrigstid – tiden henter sit navn fra de to verdenskrige, som rammer perioden ind. Men egentlig kunne denne periode have fået mange andre navne af eftertiden, hvis man i stedet havde kigget på nogle af tendenserne mellem 1918 og 1940. For ind imellem de to verdenskrige udkæmpes bl.a. en kamp om de demokratiske spilleregler både for individet, på landsplan og ude i verden. Nye ideologier og massebevægelser kommer på banen og søger at præge livet og hverdagen for de mange.

Stærke antidemokratiske kræfter – kommunisme, fascisme og nazisme – i Danmark var ligesom i resten af Europa i spil. De store økonomiske kriser, som ramte Danmark, gjorde hverken det individuelle eller kollektive liv nemmere. Problemerne, som fulgte i krisernes kølvand, fik stadig flere til at tvivle på, om det borgerlige demokrati, når det kom til stykket, havde evnen til at løse problemerne.

1930'ernes kriseår var svære tider for mange. Arbejdsløshed, uroligheder og demonstrationer prægede dagsordenen, og modsætningsforholdene rådede på kryds og tværs. I 1932 toppede arbejdsløsheden med næsten 32%. På trods af krisen opnåede Danmark en lille økonomisk vækst i 1930'erne, og der blev så småt taget hul på de sociale forbedringer og reformer, som for alvor slog igennem efter 2. Verdenskrig, og som stadig har stor betydning for os i dag. I 1933 blev hele sociallovgivningen revideret og forbedret med socialminister K.K. Steinckes socialreformer. Vilkårene for samfundets svageste skulle forbedres, og i København påbegyndtes saneringen af store boligområder.

Tidens tekniske fremskridt kom med en hastighed, som ikke var set tidligere. Alt syntes muligt. Biler, busser og motorcykler gjorde det hurtigere og lettere at komme rundt. Nye broer som Storstrømsbroen og Lillebæltsbroen blev bygget, og ud over at skabe arbejdspladser blev det vidnesbyrd om tidens tekniske ambitioner og formåen. De tekniske fremskridt rykkede endda helt ind i folks stuer og satte deres tydelige præg på dagliglivet. Elektricitet blev almindelig i stadig flere hjem og erstattede den osende petroleumslampe. Nye tekniske vidundere som elektriske strygejern, støvsugere og vaske-maskiner lettede husmoderens arbejde for dem, som havde råd. Radioen fik en central placering, og med oplysning og underholdning blev den familiernes nye samlingspunkt. Statsminister Stauning så radioen som en af tidens største moderne tekniske opfindelser og som et enestående kommunikations- og kulturspredningsmiddel.

I mellemkrigstiden fik stadig flere kvinder adgang til uddannelse og erhverv. Den gængse opfattelse var imidlertid, at kvindens vigtigste mål i livet var at blive gift for herefter at være fast støtte for mand, hjem og familie. Men i nogle familier var det at være hjemmegående husmoder en uopnåelig luksus og udearbejdet en nødvendig-

hed. Kernefamilien med far, mor og to børn blev mellemkrigstidens familieideal. Samtidig førte forfatteren Thit Jensen i 1920'erne an i kvindesagens kamp for frit moderskab. Kvinderne skulle selv have lov at bestemme, hvornår de ville være mødre, og om de ville være mødre. Kvinder skulle ikke blive tvunget ind i ægteskabet, fordi de blev gravide. De skulle have et valg.

I 1919 lykkedes det for arbejderbevægelsen at forhandle sig frem til en struktur for familie- og arbejdslivet: 8 timers arbejde, 8 timers fritid og 8 timers hvile. Sådan lød parolen dengang. Fritiden skulle bruges. Udflugter i naturen og en dyrkelse af kroppen – i gymnastikforeninger, på vandreture og teltture – blev folkelige massefænomener. I 1930'erne brugte den politisk korrekte arbejder sin fritid sammen med familien og ikke med vennerne på værtshuset, og et af arbejderbevægelsens store projekter blev opbygningen af kulturelle institutioner som højskoler, forlag, oplysningsforbund (AOF) og teater (ARTE). Andre lag i samfundet benyttede sig også flittigt af teater og revyer eller lod sig lokke ind i biografernes mørke.

Ferie blev et af tidens nye fænomener, og i 1920'erne og 1930'erne fik stadig flere lønarbejdere ret til ferie, og med ferieloven i 1938 løb det op i 12 dages betalt ferie. I tidens ånd blev ferien brugt i den frie natur, hvor cykelferie, camping og strandliv bragte folk væk fra små lejligheder og det pulserende byliv.

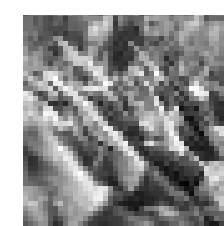
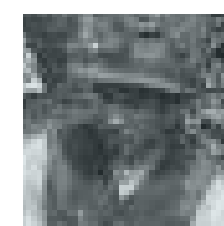
På den ene side bærer mellemkrigstiden præg af værdisammenbrud efter 1. Verdenskrig, mens der på den anden side lukkes op for en fandenivoldskhed og for nye måder at leve på: Der lyttes til jazzmusik, og underholdningsindustrien blomstrer, ligesom antallet af papirløse ægteskaber. Nye kunstretninger ser dagens lys, og arkitekturen udfolder en helt ny stil.

Poul Henningsen var en af de ideologer, der stærkest kæmpede for at løfte niveauet for velfærden for de mange gennem en demokratisk udbredelse af design. Sammen med andre intellektuelle og akademikere søgte han at gøre op med borgerskabets konservative normer og værdier hentet i en svunden tid. Det gjaldt om at fremme et samfund, hvor alle mennesker frit kunne udfolde sig. Ingen i samfundet havde krav på bedre vilkår end andre. Ingen skulle føle, at de var bedre eller mere interessante end andre uanset køn, klasse eller race. Kulturradikalisterne blev en bred bevægelse af intellektuelle inden for en lang række områder som bl.a. arkitektur, kunst og litteratur. Målet med deres kamp var at forbedre samfundet til alles, men også til den enkeltes bedste.

Mellemkrigstiden er en periode, hvor mange ideologier, udtryk og teorier brydes. For eksempel peger funktionalismen, som er en af mellemkrigstidens stærke stilarter, frem mod i dag, mens andre stilarter virker uforståelige for os, når vi skuer tilbage. De mange tendenser er på samme tid pragmatiske og drømmende og viser vej til meget af det, som sker i dag. Det gør mellemkrigstiden til en vigtig periode for forståelsen af vores samfund.

Denne antologi griber en række af tidens tendenser og udstiller dem gennem konkrete historier og kildematerialer fra museerne.

God læselyst

5

KANSLERGADEFORLIGET

– da man rykkede sammen om demokratiet i dansk politik

● ● ● Vi er i slutningen af januar 1933. Landet er i dyb krise. På Christiansborg er alle partier klar over, at der må gøres noget ekstraordinært for at få landet igennem krisen, der hærger hele den industrialiserede verden. Arbejdsløsheden er skyhøj, bønder risikerer, at deres gårde skal på tvangsauktion, og industrien har mere end svært ved at holde udgifterne nede og produktionen oppe. Regeringen, som består af Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet, har flertal i Folketinget, men i Landstinget har Venstre og Konservative stadig flertal, og derfor må mindst et af partierne med i et forlig. Der er langt mellem parterne, men alligevel fornemmer statsminister Thorvald Stauning, at der er mest at komme efter hos Venstre. På grund af sagens delikate karakter inviterer Stauning Radikale og Venstre til en række uformelle samtaler i hans hjem i Kanslergade nr. 10 på Østerbro.

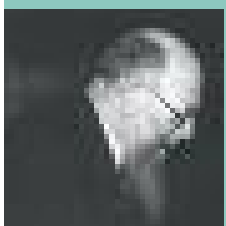
Det første møde finder sted lørdag den 28. januar. Deltagerne er en række fremtrædende venstrepolitikere, heriblandt Venstres formand Thomas Madsen-Mygdal. Fra Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre deltager statsminister Stauning, den radikale udenrigsminister P. Munch og en række andre betydningsfulde politikere og ministre. Mødet varer til kl. 3 om natten. Partierne mødes igen den 29. om formiddagen. Der bliver indkaldt økonomer og andre fagfolk for at få en vurdering af konsekvenserne af de stillede forslag: Hvad vil det betyde, hvis kronen nedskrives? Hvilke konsekvenser har det for landets økonomi, hvis man lempet ejendomsskatten? Forhandlerne holder løbende kontakt med deres politiske bagland. Det gælder om at sikre opbakning til de forskellige forslag.

Over middag må flere af deltagerne gå i Rigsdagen for at deltage i forskelligt udvalgsarbejde. Man aftaler at mødes igen om aftenen hjemme hos Stauning i Kanslergade. Her fortsætter forhandlingerne, men omkring midnat er det hele gået i hårdknude. Venstres formand Madsen-Mygdal og hans partifæller belaver sig på at gå. Stauning føler imidlertid, at de er så tæt på målet, som de overhovedet kan komme, og han foreslår, at de drikker et glas til afsked, inden de går hver til sit. Ude i køkkenet kan Stauning ikke finde en flaske, så han banker forsigtigt på ind til sin husholderske og veninde Augusta Erichsen for at bede om hjælp. Augusta ved, at der står en flaske whisky i kælderen. Hun henter den, hælder indholdet over i en pæn karaffel og serverer for herrerne inde i stuen.

Staunings opfordring, til at de lige kan tage et glas, giver forhandlerne en lejlighed til at se på sagerne en gang til. Efter et par timer lykkes det at nå til enighed. Ved tretiden går forhandlerne hver til sit. Stauning går ind til Augusta, vækker hende igen og siger: "Nu kan du godt stå op og drikke et glas med mig. De er gået alle sammen, og det er det største forlig, jeg har været med til ... jeg er lykkelig nu."

Staunings karaffel fra Kanslergadeforliget.
FOTO: ARBEJDERMUSEET

Dagen efter går Stauning i Rigsdagen, og i løbet af dagen får de tre partier resultaterne af nattens forhandlinger til gennemsyn. Aftalerne bliver godkendt, og om aftenen mandag den 30. januar 1933 vedtages den største og mest vidtgående aftale om løsning af landets økonomiske krise, også kaldet Kanslergadeforliget. Samme dag kommer Hitler til magten i Tyskland.

Problemerne

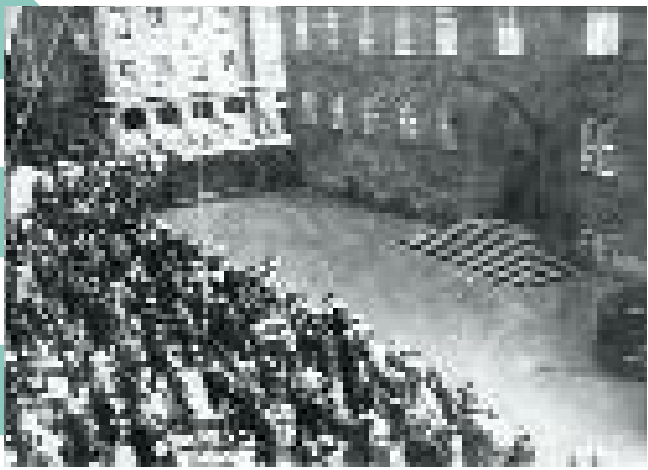
Nu er det ikke sådan, at man kan konkludere, at forliget kom i hus på grund af en flaske whisky. Der var mange tungtvejende grunde til, at partierne fandt sammen. Danmark var under voldsomt pres, både på de ydre og de indre fronter. Rundt om i Europa var stærkt højredrejede og totalitære bevægelser på fremmarch. I Italien kom Mussolini til magten i 1922, og i det store naboland mod syd stormede Hitlers nationalsocialister frem. Også Sovjetunionen var et totalitært styre, som trods sin retorik om, at magten tilhørte folket, udgjorde en trussel mod demokratiet. På de indre danske linjer flirtede flere bevægelser med tanken om den stærke mand, der kunne føre landet igennem krisen. I det hele taget var der flere organisationer, der satte spørgsmålstegn både ved

Statsminister Stauning, socialminister Steincke og en af [??] venstremanden Oluf Krag under de hektiske forhandlinger i januar 1933. Billedet er fra Folketinget, hvor forliget blev endeligt vedtaget.

FOTO: ABA

demokratiet og regeringens evne til at løse krisen. Det drejede sig om kommunisterne på den ene fløj og nazisterne og en række stærkt højreorienterede nationalistiske bevægelser og foreninger på den anden.

Arbejdsløse foran Nakskov Rådhus. Utilfredsheden og desperationen var så stor, at demonstrationen endte med en kortvarig besættelse af rådhuset. Politi og militær blev sat ind for at opretholde ro og orden.

FOTO: ABA

Kommunisterne og Socialdemokratiet

Arbejdsløsheden var katastrofalt høj i Danmark, helt op til 42% i 1933. I december 1930 havde et medlem af de arbejdsløses organisation trukket våben i Folketinget og råbt "På de arbejdsløses organisations vegne". Heldigvis lykkedes det en folketingsbetjent at skubbe manden omkuld. Så skuddet ramte loftet, og socialminister K.K. Steincke slap med skrækken. I 1931 havde kommunisterne været med til at organisere de arbejdsløse i Nakskov til en demonstration mod det socialdemokratiske byråd. Demonstrationen udviklede sig til en besættelse af rådhuset, hvor aktivisterne fik presset byrådet til at bevillige økonomisk hjælp til de arbejdsløse. Attentat-

forsøget i Folketinget og aktionen i Nakskov var enkeltstående episoder, men de vidnede om, hvilke kræfter man risikerede at slippe løs, hvis ikke situationen for de arbejdsløse blev markant forbedret.

Det var ikke let at være arbejdsløs. Ugelønnen for en industriarbejder lå på mellem 70 og 80 kroner, så med en understøttelse på mellem 12 og 21 kr. om ugen var det nærmest umuligt at få tingene til at hænge sammen. De fleste arbejdere kendte til perioder med arbejdsløshed, da meget arbejde var sæsonbestemt, men krisen havde gjort arbejdsløsheden til en mere permanent tilstand, og det var med til at gøre folk desperate.

De arbejdsløses situation var uholdbar, og kommunisterne benyttede enhver lejlighed til at hævde, at de ville være bedre til at varetage arbejderklassens interesser end Socialdemokratiet.

Derfor var det af største vigtighed for socialdemokraterne, at der kom gang i beskæftigelsen, og at de arbejdsløse ikke blev marginaliseret yderligere. Men det var ikke kun arbejdsløsheden, der pressede socialdemokratiet. Hele arbejdsmarkedet stod helt aktuelt over for en storkonflikt. Der skulle forhandles nye overenskomster, og fagbevægelsen stod svagt på grund af den høje arbejdsløshed. Socialdemokratiet var derfor interesseret i en løsning, der beskyttede arbejderne mod en konflikt, de ikke havde midler til at stå imod. Og på længere sigt ønskede de politiske initiativer, der kunne sætte gang i beskæftigelsen.

Det Radikale Venstre og rigets sammenhængskraft

Det Radikale Venstre var husmændenes parti. De var optaget af at få udjævnet sociale uligheder i det danske samfund for at kunne modstå pres udefra. Helt konkret var man bekymret for at blive løbet over ende af vores stærke nabo mod syd, Tyskland. Et mili-

tært forsvar ville være nyttesløst over for så stærk en nabo, så kun ved at styrke de indre linjer kunne man skabe et stærkt kulturelt fællesskab, så Danmark kunne overleve som nation. Det Radikale Venstre var optaget af at skabe sammenhængskraft i det danske samfund. Midlet hertil var social udjævning, og derfor var partiet interesseret i at finde en bred løsning på de udfordringer, det danske samfund stod overfor i 1930'erne.

Venstre og landbruget

Det var ikke alene arbejderbefolkningen, der havde problemer. Landbruget led under svigtende priser og overproduktion. Som en følge af den internationale økonomiske krise havde de fleste lande en meget restriktiv importpolitik. Det betød, at importerede varer blev pålagt høj told eller kvoter for at sikre den hjemlige produktion. Det gik hårdt ud over det danske landbrug, som i høj grad var anlagt på eksport. Bønderne var i bogstaveligste forstand bundet til deres jord, og deres eneste måde at sikre deres indtægt på var at øge produktionen. Så landbruget var inde i en ond cirkel med overproduktion og faldende priser. Venstre var landbrugets parti, men de var presset af den stærkt højreorienterede forening Landbrugernes Sammenslutning (LS). LS gav urbaniseringen skylden for landbrugets krise. De beundrede Tyskland, hvor det var lykkedes at holde prisen på landbrugsprodukter oppe, og hvor man anerkendte bondens vigtige position i samfundet. LS havde stor tilslutning på landet og udfordrede Venstre som bøndernes talerør. For Venstre var det afgørende at skaffe konkrete forbedringer af landbrugets vilkår, både for at sikre sine vælgere bedre vilkår, men også for at imødegå LS og andre højreradikale bevægelseres pres på partiet og demokratiet. Og den eneste mulighed, de havde, var at gå i dialog med Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre.

De konservative og de antidemokratiske kræfter

De konservative havde også været med i de allerførste sonderinger om mulighederne for et forlig. Men udsigten til, at kronen skulle devalueres, var for skrap kost for de konservative, som repræsenterede industrien. Den danske industri producerede overvejende til hjemmemarkedet, men var dybt afhængig af importen af råvarer og brændsel, og hvis kronen mistede værdi, steg udgifterne til netop disse to ting. Det ville betyde en voldsom stigning i industriens udgifter, og det kunne de konservative ikke acceptere.

Rigsdagen i mellemkrigstiden

Fra 1849 til 1953 var det danske parlament et to-kammersystem, som bestod af Folketinget og Landstinget. Der blev afholdt to separate valg til de to kamre, og der var forskel på hvem, der havde stemmeret til henholdsvis Folketinget og Landstinget. I mellemkrigstiden havde tokammersystemet stor betydning for den politik, man kunne føre. Det var ikke de samme partier, der havde flertal i de to kamre, og derfor var man nødt til at indgå samarbejde på tværs af flere partier.

Folketinget

Alle medlemmer var på valg hvert 4. år. Stemmeberettigede var mænd og kvinder over 25 år, bortset fra fattiglemmer, sindssyge og visse forbrydere. Folketinget kunne udfærdige og vedtage love, men var afhængig af Landstinget for at gennemføre lovforslagene. I mellemkrigstiden havde Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet overvældende flertal i Folketinget.

Landstinget

56 af de 75 medlemmer var på valg hvert 8. år. De øvrige 19 medlemmer blev udpeget af det afgående Landsting. Stemmeberettigede var mænd og kvinder over 35 år. Landstinget kunne ikke stille lovforslag, men kunne nedstemme lovforslag fra Folketinget. Indtil 1936 havde Venstre og Konservative flertal i Landstinget.

På kort sigt gjaldt det om at afværge en storkonflikt, lette vilkårene for de arbejdsløse og forhindre konkurser i landbruget.

Derfor blev de ikke inviteret med i Kanslergade. De konservative var ellers også under pres fra den yderste højrefløj, hvor der fandtes stærke nationalistiske strømninger og antidemokratiske synspunkter. Organisationer som Dansk Samling satte spørgsmålstegn ved demokratiet, og det havde stor appel hos mange konservative vælgere. Men også inden for partiets egne rækker var der noget i gære. Den største politiske ungdomsbevægelse var Konservativ Ungdom (KU) med ca. 30.000 medlemmer. KU var i starten af 30'erne udpræget antidemokratisk, og de marcherede med uniformslignende påklædning og skrårem, hvilket ledte tankerne hen mod fascisterne og nazisterne. Også blandt de gammelkonservative var der mange, der var stærkt kritiske over for demokratiet som styreform. Det fik de konservatives leder John Christmas Møller imidlertid sat en stopper for. Selvom de konservative var sat uden for indflydelse i forbindelse med Kanslergadeforliget, så fastholdt Christmas Møller, at de konservative var et demokratisk parti, og at demokratiet var det danske samfunds fundament.

Forliget

Venstre, Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre havde hver deres tungtvejende grunde til at gå hinanden i møde og få skabt et forlig. På kort sigt gjaldt det om at afværge en storkonflikt, lette vilkårene for de arbejdsløse og forhindre konkurser i landbruget. Derfor forlængede man de gældende overenskomster og forbød strejker og lockouter i et år. Og de arbejdsløse fik forlænget den periode, hvor de var berettiget til understøttelse. Landbruget fik hjælp i form af nedsættelse af ejendomsskatterne, forlængede kreditter og en nedskrivning af kronen. På den måde faldt priserne på landbrugsvarer, og det gjorde det lettere at få gang i eksporten. Derudover forpligtede staten sig til at opkøbe en større mængde oksekød, som blev uddelt til de arbejdsløse og til folkekøkkener. På den måde havde man slået to fluer med et smæk: Priserne på oksekød blev holdt oppe, samtidig med at man gav de arbejdsløse en hjælpende hånd.

Forliget indeholdt også nogle mere langsigtede tiltag. Der blev åbnet for en mere aktiv statslig deltagelse i boligbyggeriet i form af fordelagtige lån og kreditter, hvilket satte skub i det almennyttige boligbyggeri. Derudover blev offentlige investeringer i infrastrukturen brugt aktivt for at sætte gang i beskæftigelsen og hermed økonomien. Flere store offentlige anlægsarbejder, som den gamle Lillebæltsbro og S-togsnettet i København, blev sat i værk for at få bugt med arbejdsløsheden.

Socialreformen

Den største og mest vidtrækkende konsekvens af Kanslergadeforliget var Socialreformen af 1933.

Reformen var en forenkling af den uoverskuelige sociale lovgivning. Bestemmelserne fra 55 love blev samlet i et kompleks af 4 store love, der bl.a. gjorde det obli-

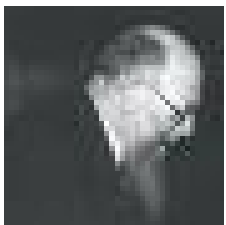
gatorisk for alle på arbejdsmarkedet at være medlem af både en ulykkesforsikring og en sygeforsikring. Det var starten på den offentlige sygesikring, som vi kender i dag.

Den vigtigste og mest nyskabende lov i Socialreformen var loven om offentlig forsorg. Loven erstattede Fattigloven af 1891, som var baseret på en filosofi om, at fattigdom var selvforskyldt.

Folk, der ikke kunne klare sig selv, var ifølge den gamle lovgivning henvist til fattighjælp. Fattighjælpen blev uddelt af sognerådene, der vurderede, om man fortjente

I midten af 1930'erne udformede Socialdemokratiet et program, "Danmark for Folket", som ikke kun henvendte sig til arbejderne, men også til husmænd, tjenestemænd og den hastigt voksende gruppe af funktionærer. På www.danmarkforfolket.dk kan man se propaganda-filmen fra 1936 af samme navn.

FOTO: ABA

at modtage hjælp, dvs. om man havde levet et hæderligt og ædrueligt liv. Hvis man kom under offentlig forsorg, mistede man derudover sine demokratiske rettigheder, f.eks. sin stemmeret, og man blev ikke anset for værdig til at tage del i samfundslivet på lige fod med alle andre.

Denne bestemmelse havde ramt arbejderbefolkningen hårdt, og det havde længe været Socialdemokratiets ønske at få den fjernet. I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev der lavet flere undtagelser fra reglen om, at offentlig hjælp medførte tab af stemmeret. Det drejede sig om gamle, der var slidt op efter et langt arbejdsliv, enker efter søfolk, invalider m.fl. Men fattighjælpen var stadig en almisse baseret på sognerådenes individuelle skøn.

Dette princip gjorde Socialreformen op med. For det første blev det nu en ret at modtage hjælp fra det offentlige, således at man ikke mistede sine demokratiske rettigheder. For det andet skulle hjælpen tildeles efter faste takster og ikke ud fra et skønsprincip. Helt konkret betød Socialreformen, at over 50.000 mennesker, der havde fået frataget deres stemmeret tidligere, fik den tilbage.

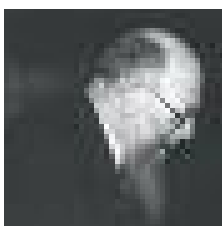
Demokratiet forsvares

Det lykkedes med Kanslergadeforliget at få dæmmet op for de værste følger af krisen. Bønderne klarede sig nogenlunde igennem takket være en stram prispolitik og handelsaftaler med Storbritannien og Tyskland. Danmark forpligtede sig til at købe stål og kul, mod at de to lande lukkede deres markeder op for den danske landbrugseksport. En storkonflikt blev afværget, der kom mere gang i beskæftigelsen, og arbejdsløsheden faldt drastisk allerede året efter. Og på den måde lykkedes det at holde de antidemokratiske og totalitære bevægelser nede.

Forliget var imidlertid ikke startskuddet til et nærmere samarbejde mellem Venstre og regeringen. Fra 1935 havde Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre flertal i både Landstinget og Folketinget, og var derfor ikke længere afhængige af Venstres stemmer. Alligevel blev der flere gange ydet økonomisk hjælp til landbruget. Det blev gjort, fordi man anerkendte landbrugets afgørende indflydelse på landets økonomi. Landbruget stod for langt størstedelen af eksporten, og uden indtægter fra landbrugs-eksporten var der ingen penge til import af kaffe, te, kul, stål osv. Alt sammen varer, som hele den danske befolkning nød godt af.

Kanslergadeforliget indledte en periode i dansk politik, hvor man lagde de snævre interessers politik bag sig. De etablerede partier rykkede sammen for at værne demokratiet mod de totalitære strømninger, der flød i Europa. Det lykkedes at bringe demokratiet sikkert igennem 1930'erne og frem til Besættelsen, hvor de normale demokratiske spilleregler midlertidigt blev sat ud af spil.

● ● ● Torkil Adersen
www.arbejdermuseet.dk og www.aba.dk

SURREALISME

– mellem individuel drømmeverden og kollektiv utopi

● ● ● "Hvor surrealistisk!" En isme fra 1920'erne er gledet ind i talesproget for at udtrykke det, der er vildt, underligt, mystisk og måske ligefrem bizart og chokerende! Surrealistisk betyder egentlig 'overvirkeligt' og bruges om noget, der går ud over virkeligheden eller bag verden, som den umiddelbart fremtræder for os. Surrealismen opstod som kunstnerisk retning og avantgardebevægelse i 1920'erne. Surrealisterne ville befri mennesker – sætte dem fri. Ved at gøre op med fornuf- tens fængsel og overherredømme ville mennesket blive sat fri både i samfundsmæssig og i individuel forstand. Målet var at revolutionere samfundet, og næsten alle surrealister var også kommunister.

Surrealismen fik for alvor et gennembrud i Danmark i 1930 på Kunstnernes Efterårsudstilling med den danske kunstner Wilhelm Freddie's maleri *Frihed, lighed og broderskab*. Wilhelm Freddie er en vigtig figur i dansk surrealisme – både som debattør og som kunstner – men også en kunstner, der kom ud af den danske andedam og blev internationalt kendt og respekteret.

Sex-paralyse

I værket *Sex-paralyseappeal* (1936) tog Wilhelm Freddie afsæt i en buste. Mange kendte busten som en pyntegenstand og havde stødt på den i borgerhjem i 1890'erne. Freddie gjorde den til kunst ved at male på den. Og i stedet for en hat har han lagt en mørk mandehandske som en tyngende lort på kvindens hoved, perlerne om halsen er blevet et reb, hvori to glas hænger, og på den yndefulde kind er malet en penis. Freddie har monteret en ramme om kvindens ansigt, som er spændt fast med en metalstang skudt ned gennem handsken og kvindens hoved. Værket rummer hele surrealismens væsen: Kærligheden til dukker og marskandiserfund, chokerende sammenstillinger, sex, vold og et nyt blik på gamle, velkendte sager!

Wilhelm Freddie:
Sex-paralyseappeal, 1936, Nordjyllands Kunstmuseum
© WILHELM FREDDIE/BILLEDKUNST.DK 2008
FOTO: POUL PEDERSEN

I dag kan det nok virke en kende trættende at fremhæve, at Freddie undersøger kvindens rolle som objekt for mandens begær. Rebet strammer kvælende om halsen, mandehånden hviler tyngende på kvindens hoved, og rammen holder hende fastspændt. Er det disse greb, der virker lammende for kvinden – paralyserende? Og er det det, titlen vil lede os i retning af? Under alle omstændigheder var værket hård kost for datidens borgerskab. Ikke blot havde Freddie taget noget så vederstyggeligt banalt som en pyntegenstand og ophøjet den til kunst, men også bragt den ind i en betydningsammenhæng, der for mange dengang intet havde med kunst at gøre. Og var det en skulptur eller et billede?

Umiddelbart efter at værket blev udstillet første gang, blev det beslaglagt af politiet, og Freddie blev dømt for pornografi. Først efter mere end 20 år i politiets varetægt blev en kopi udstillet igen i 1961. Også den blev konfiskeret, men i 1963 faldt den sidste dom i sagen: Freddie og værket blev frikendt.

Freddie og hans kunstneriske statement med *Sex-paralyseappeal* – og de mediestorme, der fulgte i kølvandet – fremhæves ofte som medvirkende til, at pornografien blev frigivet i 1960'erne.

Der er altså tale om et værk, der både rusker op i den, der kigger på det, men også et værk, der har fået betydning i 'den store historie' om pornografiens frigivelse.

1. Verdenskrig

Det var 1. Verdenskrig, der startede det hele. Den moderne verden havde i fremskridtets navn skabt industri, storbyer, infrastruktur og nye teknologiske vidundere og havde dermed også vundet suveræniteten til at føre krige, hvor masseødelæggelsesvåben pludselig var en barsk realitet. I Italien samledes allerede før verdenskrigen en gruppe kunstnere for at hylde krigen som guddommeliggørelse af det teknologiske fremskridt. De blev kaldt futurister, og de meldte sig frivilligt til den krig, de hyldede som billede på det teknologisk overlegne og suveræne moderne menneskes almagt.

Surrealisterne var nok en fortrap i kunsten, men krigen fik en helt anden betydning for dem. De surrealistiske kunstnere så med rædsel på krigen og dens ødelæggelser – verdenskrigen var for dem forbundet med den almagt, som det moderne samfund med fornuftskontrol og disciplinering besidder. Krigen fik betydning for dem som kunstnere, fordi de så det som det fornuftstrumferende samfunds fallit og selvrus. Men det var særligt krigen følger for det enkelte menneske, der havde deres interesse.

Bannerføreren for den surrealistiske gruppe, franskmænden André Breton, deltog som de øvrige surrealistiske kunstnere ikke i krigen. Han passede i stedet hjemvendte soldater, der kom i behandling for deres traumer og neuroser. Breton var meget optaget af soldaternes mareridt. De oplevelser, de havde haft under krigen, blev ved med at vende tilbage, og den tvangsmæssighed så Breton kunstneriske muligheder i. Krigsneurosen var for ham den konstante, ufrivillige drøm. Krigen blev for surrealisterne et billede på rationalitetens undertrykkelse, og undertrykkelsens konsekvens var det evigt gentagne mareridt – neurosen.

Drømme og neuroser

For surrealisterne var drømmen et instrument for eller en port ind til kunsten. I drømmen talte det ubevidste, *id'et*, sandheden uden fornuftens censur. Motoren for surrealisterne var inspirationen fra Sigmund Freud og hans drømmetydning. Det afgørende nye ved Freud var, at han i sin psykoanalyse ikke tog fat i det fornuftige menneskes tale, men i dets drømme, hvor fornuften ikke kontrollerer og censurerer, men hvor fantasien og associationerne får frit løb. Og det var en erkendelse, surrealisterne kunne bruge. Deres kunstneriske strategi var at søge ind og ud, hvor fornuftens herredømme ikke dominerede. I den forstand var de en fortrap, for de drog på opdagelsesrejse ud i det underbevidste eller sindets ikke kortlagte områder via drømme, frie associationer, neuroser. Midlerne til at komme dertil, eller til at få indblik i det underbevidste, var mange: fantasi, leg, sex – og rus!

De to figurer er Babapapæer, hvis munde mødes i det første kys.

Richard Mortensen:
Det første kys, ca. 1931.
Statens Museum for Kunst.

FOTO: SMK FOTO
© RICHARD MORTENSEN/
BILLEDKUNST.DK 2008

Energien i den surrealistiske bevægelse lå i unge mænds vilde seksuelle længsler.

Opgøret med faderen

De fleste af de franske surrealistere voksede op i strenge katolske borgerhjem, gik på katolske skoler og voksede op med seksualitet som et absolut tabu. De surrealistiske kunstnere var således på en gang drevet af et faderopgør på et individuelt plan og af opgøret med den katolske religion på et kollektivt plan.

At læse om surrealisterne kan godt opleves som at være fluen på væggen, når præpubertære teenagere er alene hjemme: Hvad hvis jeg onanerer mens ... pisser ud af vinduet ... eller andre Jackass-agtige lege. Men den surrealistiske kreds var domineret af unge mænd først i tyverne med ringe eller ingen erfaring med sex og det modsatte køn – til nød erfaring med en prostitueret. Så deres kunstneriske fantasier har været drevet af en ubændig længsel, mere end af reel erfaring med vilde seksuelle eksperimenter.

Energien i den surrealistiske bevægelse lå i unge mænds vilde seksuelle længsler. Men den surrealistiske bevægelse overskred individets længsel efter forløsning. Det var en bevægelse drevet af en forestilling om, at det enkelte menneskes frisættelse af fantasi, drømme og seksualitet ville føre til et omslag af samfundet, så det blev sat fri af rationalitetens disciplin og kontrol. Den surrealistiske drøm for den enkelte var med andre ord stærkt forbundet med forestillinger om at omstyrte kollektivet.

Surrealisterne dyrkede også barnets blik på verden, der underminerer rationaliteten ved at samle og dermed koble genstande, som voksne aldrig forbinder. De kuriøse Pippi-samlinger kaster ofte nye ord af sig, og den rablende gale måde at sætte ord sammen på havde for surrealisterne et stort kreativt potentiale. Foldetegninger, hvor forskellige tegner deres del af tegningen uden at se de andres, og hvor tilfældet således bestemmer, hvordan det samlede menneske ender med at se ud, var også et yndet afsæt for kunstneriske udfoldelser.

Den surrealistiske bevægelse

Surrealismen fik sit verbale udtryk med formuleringen af det surrealistiske manifest i 1924. Bevægelsens kraftcenter og udspring var i Paris med digteren André Breton som frontfigur.

Den tyske kunstner Max Ernst blev den første maler, der blev optaget i gruppen. Ernst præsenterede sine værker, der var en slags drømmecollager, hvor han sammensatte billeder klippet ud fra magasiner og kataloger fra stormagasiner. Med collagerne brød Ernst gennem den glittede overflade, som varerne i stormagasinerne havde. I collagerne indgik velkendte genstande fra hverdagen i overraskende, mærkelige og indimellem chokerende sammensætninger. Med Ernst så den surrealistiske gruppe et nutidigt bud på surrealisme omsat til billedkunst! Collagen eller montagen som udtryk var meget karakteristisk for surrealismen, hvilket også var baggrunden for surrealisternes store kærlighed til de nye medier, filmen og fotografiet. Den monterede virkelighed,

16

hvor du fortæller ved at tage billeder og dele fra deres velkendte sammenhænge og sætter dem sammen til helt nye, kom i fokus hos surrealisterne. Hos Ernst er den surrealistiske skønhed den uventede og overraskende sammenstilling, der både er poetisk, blød og modelleret og skarp, skåret ud og slående.

Popkultur

Surrealisterne tog massekulturen alvorligt. De så store potentialer i industrikulturens egne produkter: butikkernes mannequindukker, avisfotos, grafisk design i reklamer og film. Surrealisternes muser var den smukke, gådefulde kvinde i reklamen for parfume eller divaen i den nyeste stumfilm eller den bly kvindebuste i modebutikkens vindue. Alt

Fotomontagen bliver et tidligt bud på billedmanipulation, hvor der klippes fra vidt forskellige billeduniverser for at opnå en helt ny slags kunst, der er på højde med den moderne tid.

Vilhelm Bjerke Petersen:
Uden titel, serie, ca. 1934.
Silkeborg Kunstmuseum.

© VILHELM BJERKE PETERSEN/
BILLEDKUNST.DK 2008
FOTO: LARS BAY

17

stod for skud, og de mest banale hverdagsting blev ophøjet til kunst i surrealisternes greb – f.eks. bowlerhatten eller frisørens præsentation af billeder af fantasifulde frisurer. Disse hverdagstings aura ligger ikke i, at de er sat uden for tid som ophøjede ikoner, deres guddommelighed ligger i deres flygtighed – de vil i det øjeblik, de folder deres potentiale ud for surrealistens blik, vige pladsen for den næste genstand, der findes værdig.

Mange kunstnere var bekymrede for at arbejde med den kommercielle verden. Også i datidens reklamer forsøgte man at opbygge drømmeverdener omkring de ting, man ville sælge, for at få os til at længes efter at eje dem. Surrealisterne elskede de drømmeverdener. Og viser her en sjov dobbelthed, fordi de både arbejdede på at skrælle alle slør af tingene og fjerne alle mystifikationer og samtidigt så en mulighed for forløsning i de drømmeriske lag.

Vilhelm Bjerke Petersen tog industrikulturen ind i sin serie af fotomontager. Kvinden med det smukt ondulerede hår rejser sig som en søjle af en statue i landskabet. Om livet har hun et skørt af sikkerhedsnåle. Det revolutionerende nye var, at 1930'ernes hverdagsliv med industrikulturens ikoner fandt vej til kunstens verden. De genstande, som alle kendte fra deres hverdag – her sikkerhedsnålene – blev pludseligt værdige til at indgå i et kunstværk.

Mellem utopi og drøm

Surrealismen udfoldede sig mellem den store historie og den lille historie, mellem samfund og individ, mellem utopi og drøm. Surrealisterne i 1930'ernes Danmark ønskede en revolution af bevidstheden og af samfundet. Spørgsmålet er, om de fik det. For med det moderne liv fulgte også forestillingen om det gennemrationaliserede liv, f.eks. forestillingen om at indrette huse efter et gennemsnitsmenneske eller planlægge byer ud fra en *masterplan*. Den side af det moderne liv var for surrealisterne forbundet med en begrænsning og uniformering af det enkelte menneske. De så en klar sammenhæng mellem opgøret mod fornuftens herredømme på individplan og det borgerlige samfunds kontrollerende greb over for kollektivet. Linjen frem mod student oprøret i 1968 er tydelig, med slagord som "Al magt til fantasien" og "Drømmen er en realitet".

Med de danske surrealister fik dansk kunst en stærk international profil. Dansk surrealisme var del af en international avantgarde, og danske kunstnere arbejdede direkte sammen med andre landes kunstnere. Så dansk surrealisme var ikke blot internationalt orienteret, men også internationalt anerkendt. I 1939 satte krigen en stopper for frie rejser og store internationale udstillinger. Blikket blev vendt mod de hjemlige omgivelser. Men en markant bevægelse var sat i gang, og som den avantgarderetning, surrealismen var, satte den spor langt ind i eftertiden. Inspirationen er tydelig i mange reklamer i dag, og mange samtidskunstnere er stærkt inspireret af surrealismen.

● ● ● Berit Anne Larsen
www.arken.dk

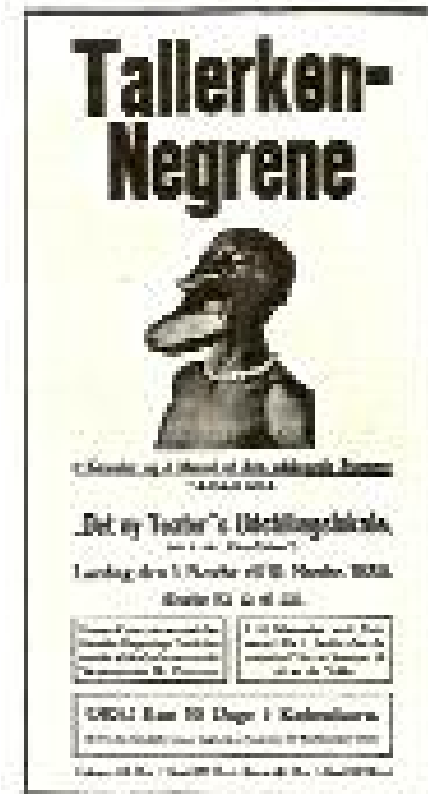
DE BEDST EGNED

– om race og racehygiejne

● ● ● Der var tænderklaprende scener på Hovedbanegården, skrev Aftenbladet København, da 12 'tallerkennegre' om morgenen den 1. november 1930 ankom med Berlin-ekspressen. *"De frøs de gode Tallerken-Negre. Frøs i den københavnske Vinterkulde saa Knoglerne dansede paa dem og deres sorte Hud blegnede."* De 9 kvinder og 3 mænd skulle vises frem i Det Ny Teaters Udstillingslokaler på Gammel Kongevej. Her kunne man senere samme dag finde dem sovende på gulvet i et halvmørkt lokale. For at give lokalet et tropisk og eksotisk præg var der blevet lagt sivmætter og visne palmeblade på gulvet, og bagerst var der rejst en tribune. Det var her, den egentlige forevisning skulle foregå. Lokalet skulle samtidig fungere som hjem i de ti dage, tallerkennegrene var i København. Ifølge Ekstrabladets oplysninger havde myndighederne nemlig forment dem adgang til at færdes frit omkring, for som avisen skrev: *"Og vi skal også love for, at der vilde blive Opløb, hvis en af Tallerkennegrenes vældige "Skuffer" viste sig paa Strøget."* For meget havde man set i København, men ingen så mærke-

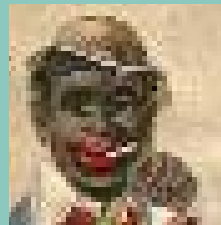
lige som denne trup af tallerkennegre, var journalisterne enige om.

I mellemkrigstidens Danmark var race et yndet diskussionsemne. En flittig debattør på området var forfatteren Johannes V. Jensen. Han gik i høj grad ind for racetænkning og betragtede Nordeuropa som det sted, hvor den moderne civilisation havde sin oprindelse. Selv var han ikke i tvivl: Det ypperste, den menneskelige race kunne præstere, var den nordeuropæiske 'hvide mand'. Johannes V. Jensens mange rejser rundt i verden gennem pulserende storbyer og tropiske flækker havde kun bestyrket hans holdning. Den industrielle vækst i Europa var et klart udtryk for europæernes racemæssige overlegenhed, og imperialismens fortsatte sejr over fremmede verdensdeles lande, råstoffer og befolkninger var nærmest en selvfølge. For forskellen mellem Vesten og Østen var som forskellen mellem en voksen og et barn, og negre samt visse asiater havde Johannes V.

< Plakat med en af de udstillede tallerkennegre.

FOTO: NATIONALMUSEET

Sparebøssen i støbejern er et godt eksempel på tidens race-eksotisering. Mønten lægges i hånden på Jolle nigger bank og føres op til munden. Idet mønten sluges, vendes det hvide ud af øjnene.

FOTO: NATIONALMUSEET

Frygten for minusmennesker

I sit værk om arternes oprindelse havde naturforskeren Charles Darwin beskrevet, hvordan mennesket havde gennemgået en udvikling fra laverestående individer i naturen til den eksisterende form af homo sapiens. Som følge af organismernes store formeringsevne blev der født langt flere individer, end der kunne brødfødes. Det førte til en kamp mellem organismer og væsener på de forskellige udviklingstrin. Resultatet var, ifølge Darwin, at de stærkeste og bedst egnede vandt. Nogle arter eller nogle racer var med andre ord bedre end andre. Denne opfattelse vandt genklang hos Adolf Hitler, som bl.a. brugte den til at retfærdiggøre den nazistiske racepolitik. I hans øjne var det kun naturligt, at den overlegne ariske race skulle erobre 'lebensraum' på bekostning af svagere og mindreværdige racer. For Johannes V. Jensen var det dog ikke så entydigt et spørgsmål om hudfarve eller 'rent blod'. For ham var målet at skabe de bedst egnede mennesker og sikre den 'gode slægt'. Og i den henseende kom truslen ikke kun udefra, fra andre racer, den kom i høj grad også fra egne rækker. Johannes V. Jensen vidste, at der rundt om på gaderne i Danmark færdedes mennesker, som i bund og grund ikke var kommet længere end 'de sorte' i Afrika. Han nærrede en dyb frygt for, at netop sådanne mennesker på sigt ville ødelægge den gode slægt, og at dette ville medføre en tilbagegang i civilisationsniveauet. Den frygt delte han ikke kun med mange andre i samtiden, men også med Hitler.

Rundt om i Europa var billedet det samme. Kvinder var begyndt at uddanne sig og ville ikke længere reduceres til at være fødemaskiner. To børn blev betragtet som

det ideelle blandt samfundets bedrestillede, mens folk af 'dårlig slægt' stadig fik mange børn. Truslen om efterhånden at drukne i 'minusmennesker' syntes med andre ord overhængende. Johannes V. Jensens søster, forfatteren Thit Jensen, skrev ligefrem i 1925, at de åndssvage avlede som kaniner. Holdningen var, at fattigdom avlede fattigdom, kriminalitet kriminalitet og abnormitet abnormitet. Som Johannes V. Jensen skrev: "Vi kan ikke bare lade stå til. Se på de hæere af åndssvage, krøblinge og forbrydere, som de sidste århundreders svagsind, en ædel frugt af kristendommen, har fyldt asylerne med. En reduktion af idiotantallet i verden er nødvendigt." Spørgsmålet var blot: Hvordan?

At undgå uværdige liv

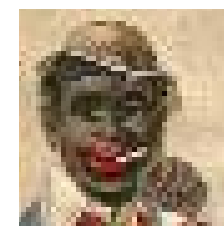
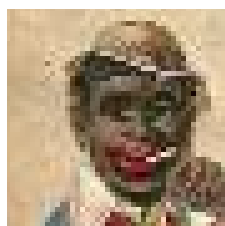
I Tyskland og Italien førte de faldende børnetal hos folk af 'god slægt' i 1920'erne og 1930'erne til drastiske tiltag. Her blev børnerige familier præmieret, og fra 1927 kriminaliserede italienerne enhver form for abort og spredning af præventionsmidler. Ifølge Mussolini skulle mænd være virile og kvinder fertile. Han uddelte medaljer til frugtbare mødre og hyldede dem i taler og ceremonier. Blandt nazisterne blev moderskabet opfattet som den ariske kvindes plads i en ellers meget mandligt orienteret ideologi. Som Hitler selv udtrykker det i bogen *Mein Kampf*, skrevet i 1924, så handlede det om at sikre "vor races og vort folks beståen og formering, vore børns ernæring og blodets renhed." Han så det som den nationale stats opgave at holde racen ren. Staten skulle også erklære barnet for det kosteligste eje, og den skulle drage omsorg for, at kun den, der er sund, avler børn. For ifølge Hitler fandtes der kun én skam, nemlig at sætte børn i verden på trods af sine egne sygdomme og mangler. Det skulle i stedet betragtes som en ære at give afkald på at få børn, hvis man ikke var egnet. Omvendt var det helt forkasteligt at forholde nationen sunde børn, underforstået at kun børn af en bestemt race var velkomne.

I 1934 trådte sterilisationsloven, som skulle "undgå uværdige liv" i kraft i Tyskland. Inden udbruddet af 2. Verdenskrig var næsten 320.000 personer, svarende til en halv procent af befolkningen, blevet steriliseret. Selvom individer fra etniske minoriteter eller folk fra anstalterne også hørte til blandt de steriliserede, var flertallet faktisk 'almindelige' tyskere. Her var underklassen primært repræsenteret, heriblandt ufaglærte mandlige arbejdere, tjenestepiger, fabriksarbejdere og husmødre gift med ufaglærte arbejdere og landarbejdere. Men de racepolitiske foranstaltninger hørte ikke op

Johannes V. Jensen blev født i 1873 i Farsø, Himmerland. Han skulle oprindeligt have været læge, men opgav i 1898 medicinstudiet for at blive forfatter. I 1944 fik Johannes V. Jensen Nobelprisen i litteratur. Her er han malet af Herman Vedel.

FOTO: NATIONALMUSEET

Opmåling

Man gik videnskabeligt til værks, når racernes forskellighed skulle studeres. Her er det en ca. 25-årig kvinde fra Sydhavet, som er studieobjekt.

FOTO: NATIONALMUSEET

med tvangssterilisation. Langt voldsommere metoder blev taget i brug. I 1941 blev projektet T4 iværksat med det formål at udrydde 'de uværdige'. 100.000 mennesker mistede i den forbindelse livet, og det var som bekendt kun en begyndelse. Uhørt mange mennesker måtte lade livet i nazisternes kz-lejre, fordi de ikke var af rette race eller støbning.

Videnskaben eugenik

Da nazisternes grusomheder gik op for verden, havde alle travlt med at lægge afstand til begrebet racehygiejne. I Danmark hed det sig, at vi aldrig havde praktiseret racehygiejne, men i stedet arvehygiejne, hvilket i praksis er to sider af samme sag. Begge dele er funderet i den eugeniske videnskab, som blev grundlagt af englænderen Francis Galton i 1883. Eugenik er læren om de ting, der kan forbedre menneskets racekvalitet. Målet var at få kortlagt de arvelige lidelsers forekomst og at forebygge, at de blev givet videre til de næste generationer. I praksis kunne dette gøres på flere måder. Man kunne fremme de 'gode slægters' ønske om at reproducere sig selv i større omfang, eller man kunne mere drastisk begrænse eller endda helt sætte en stopper for de mindreværdige individers mulighed for reproduktion. Det var her, at vandene delte sig. Hvor man i Tyskland tog livet af de mindreværdige, 'nøjedes' man i Danmark med at fratage dem deres frihed og reproduktionsevner. Her blev de gemt væk på anstalter og steriliseret.

I Danmark blev ægteskabslovgivningen fra 1922 den første lovgivning, hvor tidens racehygiejniske overvejelser og tanker kom til udtryk. Lovens §10 forbød sindsyge, åndssvage, psykopater i højere grad eller kroniske alkoholikere at indgå ægteskab uden en særlig tilladelse fra Justitsministeriet, og tilladelsen kunne kun gives, hvis den pågældende lod sig underkaste sterilisation. I 1929 vedtog Rigsdagen i Danmark, som det første land i Europa, en foreløbig sterilisationslov, som blev gjort permanent i

1934. Det var nu tilladt at tvangssterilisere åndssvage, og i 1935 blev lovgivningen udvidet til, at det også blev muligt at kastre og tvangssterilisere andre grupper, hvis forplantning man fandt var samfundsmæssig uønskelig. Det gjaldt personer med sindssygdomme og legemlige handicap samt psykotiske personer, men også sædelighedsforbrydere, brandstiftere, epileptikere, alkoholikere og så 'selvfølgelig' de åndssvage. I 1938 kom endnu en lov om foranstaltninger i anledning af svangerskab, hvor det bl.a. blev tilladt at afbryde et svangerskab, hvis der var overhængende fare for, at barnet på grund af arvelige anlæg havde risiko for at blive sindssyg, åndssvag, have svære mentale forstyrrelser, epilepsi eller lide af en alvorlig og uhelbredelig legemlig sygdom. Lovene blev støttet af alle Rigsdagens partier.

I modsætning til mange i samtiden gik Johannes V. Jensen ikke ind for indgreb. Han troede på naturlig selektion. Han kunne endda svinge sig op til at fremhæve yderst prisværdige træk hos andre racer og kulturer. F.eks. kunne de snilde, moralske og stolte folk i nord godt lære noget af sydens lidenskab og kunstneriske temperament. Han mente heller ikke, at den hvide amerikanske befolkning skulle arbejde på at få den sorte del af befolkningen udslettet. De skulle tværtimod værne om denne race og bevare den som en slags levende vidnesbyrd om en slags menneskelig utilstand eller en interessant zoologisk mærkværdighed. Om det var dét, publikum tænkte på, når de så de tolv tallerkenegre på Gammel Kongevej, er svært at sige, som de sad der, så malplacerede i det halvmørke lokale. Som der stod i Nationaltidende den 2. november 1930: *"De arme sorte Djævle med de groteske og uhyggelige Dyreansigter synes ikke selv at være generede af at være Udstillingsgenstande. De viser, hvordan de spiser – det er heller ikke noget absolut æstetisk Syn – de snakker og ler og sælger Postkort og er aabenbart vant til at blive stirret paa. Tilskuerne har det tilsyneladende ulige ubehageligere."*

Den eugenisk inspirerede lovgivning i Danmark holdt helt frem til 1950'erne. I dag forbyder vi ingen at få børn, men det er ikke ensbetydende med, at der ikke sorteres. Tværtimod. Teknologien og videnskaben har blot åbnet nye veje i form af fostervandsprøver, gentests, scanningsteknikker m.m. Forskellen er, at hvor det tidligere var samfundet, der besluttede, hvem der var uværdige til at få børn, så er beslutningen i dag langt ud til borgerne selv. I dag må kommende forældre selv tage stilling til, om de f.eks. vil bringe et barn med Downs syndrom til verden.

Periodens race-eksotisering betød blandt andet, at negre blev fremstillet på en ganske særlig måde. Her vist med et glansbillede, som en lille pige møjsommeligt har klæbet ind i sit glansbilledalbum ved siden af katte, engle m.m.

FOTO: NATIONALMUSEET

● ● ● Mette Boritz
www.natmus.dk

FORBRYDELSE ELLER FRIGØRELSE?

– kvinder, seksualitet og graviditet

● ● ● Danmark bliver i 1920 chokeret over en af de mest grusomme og dystre drabssager i landets historie. En kvinde har over en årrække kvalt og brændt mindst otte små børn. Sagen spreder chokbølger i hele samfundet. Men den er ikke enestående. Et par år forinden har en mand stået anklaget for drab på en ung kvinde – en illegal abort, der er gået galt. Efterforskningen af sagerne afslører mere end blot forbryderne. Den afslører også, at kvinders seksualitet og graviditet i mellemkrigstiden er tabuiseret og skaber grobund for en stor kriminel aktivitet. Og at forbryderne måske ikke burde være de eneste på anklagebænken.

Et demokratisk dilemma

Danmark er ikke et fuldvoksnet demokrati i begyndelsen af 1900-tallet, men der er tryk på demokratiseringsprocessen, og det mærker især kvinderne til. Ved en grundlovsændring i 1915 får kvinderne stemmeret til Folketinget. Dermed får kvindernes mening og stemme nu demokratisk vægt. Demokratiseringen og kvindernes voksende rettigheder sætter samfundets kønsmoral og ideologier til diskussion. Spørgsmål om f.eks. seksualoplysning og abort kommer på dagsordenen. Lovgivningen kritiseres for at kriminalisere den kvindelige kønsdrift og samtidig beskytte den mandlige. Det er kvinderne, der bliver de kriminelle, når de bliver gravide uden for ægteskab. Samtidig stilles der spørgsmål ved den nye frigørelsesproces, der vil give kvinder ret til at vælge moderskabet til og fra. Skal ufødte børn være ofre for kvinders frigørelse? Det demokratiske dilemma er stort.

Samtidig rystes Danmark af flere opsigtsvækkende kriminalsager, der har uønskede børn som omdrejningspunkt. Ikke bare er de gruppevækkende, fordi de ender med mord, men de belyser også, at kvindernes seksuelle frigørelse har dunkle skyggesider i 1920'ernes Danmark: Tidens normer lægger et massivt tæppe af skyld og skam over moderskabet uden for ægteskab, og fattigdom gør det umuligt for mange at tage sig af et nyt barn. Samtidig gør manglende præventionsmuligheder det svært at undgå graviditet. Desperate mødre er således grundpiller i to af tidens opsigtsvækkende kriminalsager. Kvindernes umulige og desperate situation er med til at starte en diskussion, om kriminalitet kun kan bebrejdes individet, eller om det også kan være samfundets skyld.

Tidens normer lægger et massivt tæppe af skyld og skam over moderskabet uden for ægteskab, og fattigdom gør det umuligt for mange at tage sig af et nyt barn.

Seriemorderen Dagmar Overbye udnyttede den umulige situation, som mellemkrigstidens enlige mødre befandt sig i.

FOTO: POLITIHISTORISK MUSEUM

En kvinde og et samfund på anklagebænken

Den første sag fra 1920 handler om Dagmar Overbye. Hun står anklaget for at have dræbt mindst otte små børn, men tallet mistænkes at være meget højere. Dagmar Overbye har udnyttet de kvinder, der befandt sig i et af mellemkrigstidens største moralske dilemmaer: At føde et barn uden for ægteskab. Gennem annoncering i aviser har hun udgivet sig for at være plejemor og adoptionsformidler. For beløb svarende til en kvindes årsløn har hun 'reddet' ulykkelige mødre ud af en desperat situation. Tror de. I stedet kvæler hun de små børn og brænder dem op i sin kakkellovn. Først da en ung kvinde fortryder sin handling og vender tilbage for at få sit barn igen, bliver den chokerende sag oprullet.

Sagen spreder chokbølger i hele samfundet. Hævnthirsten er voldsom, og den bliver forstærket af, at der tilsyneladende ikke er andet motiv end økonomisk vinding. Men flere pointerer, at Dagmar Overbye måske ikke burde være den eneste på anklagebænken. Er hun i virkeligheden bare "... et redskab for et mangelfuldt samfund og lige-glade mødre", som hendes forsvarer formulerer det? At Dagmar Overbye er en forbryder, er klart, men kan samfundet se sin ryg fri i sådan en sag?

Tidens kønsmoral

Mellemkrigstidens Danmark var på mange måder et andet samfund, end det er i dag. 1. Verdenskrig havde medført udbredt fattigdom og arbejdsløshed. Et nyt barn kunne være en katastrofe i en fattig familie, der i forvejen havde svært ved at brødføde sig selv. Ud over at fattigdom gjorde graviditet og børn uønskeligt for mange, spillede tidens moralske normer også en betragtelig rolle.

Mellemkrigstidens kønsmoral var også meget anderledes end nutidens. Lovgivningen blev kritiseret for at basere sig på en kristen kønsmoral, som satte snævre ram-

Maria Theresia Rothe blev offer for en illegal abort. På det illegale marked kunne man ikke være sikker på lægens evner, og det havde fatale konsekvenser for mange.

FOTO: POLITIHISTORISK MUSEUM

mer for kvindens liv og for de børn, hun fødte. Loven differentierede mellem uægte og ægte børns rettigheder, og først omkring 1930 blev det 'uægte' barn formelt ligestillet med det 'ægte'. Man frygtede simpelthen, at en indrømmelse af rettigheder til børn født uden for ægteskab ville være et frontalangreb på ægteskabet, som i sidste ende kunne betyde ægteskabets og moralens fald. Det var altså stadig særdeles skamfuldt som ugift kvinde at blive gravid, fordi normerne foreskrev, at sex foregik inden for ægteskabets rammer. Kvindens straf var ikke retslig, men alligevel uundgåelig: social udstødelse. Samtidig var det svært at undgå graviditet på andre måder end gennem afholdenhed. Præventions- og seksualoplysning foregik stadig hemmeligt og med en aura af skyld og skam. Mange kvinder endte derfor i en uoverskuelig situation, når de blev gravide: Fattigdom og social udstødelse gjorde et barn utænkeligt, samtidig med at loven kriminaliserede abort.

Hvordan kunne det ske?

Det fulde omfang af Dagmar Overbyes forbrydelse kendes ikke, men antallet 25 nævnes. Ét centralt spørgsmål trængte sig på: Hvordan kan så mange børn forsvinde, uden at nogen savner dem? Er det sket før, uden at det er blevet opdaget? Og i hvilket samfund kan det lade sig gøre? Som der i 1920 blev skrevet i Politivennen, Dansk Politiforbunds blad: "(...) det er jo det forfærdende ved denne Sag, at den opruller et uhyggeligt Perspektiv for Øjet: Vi ved at Dagmar Overbye har dræbt saa og saa mange Børn, men intet Menneske aner, hvor mange andre der er forsvundet på lignende Maade, uden at nogen har bekymret sig derom, og uden at nogen har opdaget det."

Kritikere fremførte den tragikomiske pointe, at det var iøjnefaldende, hvor indifferent samfundet opførte sig over for de børn, der blev sat i verden, i forhold til det kæmpestore engagement, samfundet viste for de ufødte: Et født barn kunne, som Dagmar Overbye-sagen viste, forsvinde, uden at der blev løftet et øjenbryn. Modsat var samfundet skrappe til at slå ned på forbrydelser mod de ufødte børn. Aborter var illegale og straffbare, både for den gravide kvinde og for lægen, der udførte dem.

Det ufødte barn – et køns moralsk dilemma

Abort var kriminelt, men det afholdt ikke ulykkelige gravide kvinder fra at søge muligheden. Konsekvenserne fremgår tydeligt af en anden kriminalsag fra 1917. Det drejer

Maria Theresia Rothe efter obduktionen.

FOTO: POLITIHISTORISK MUSEUM

sig om den 26-årige kvinde Maria Theresia Rothe, der blev fundet død i sin kærestes lejlighed. Hun var blevet gravid, men hendes kæreste overtalte hende til at få en illegal abort. De havde fået kontakt til en læge ved navn Nordentoft, som havde indvilliget i at foretage aborten. Under selve abortindgrebet gik noget imidlertid galt, og Maria fik perforeret sin livmoder. Dette førte til kraftige blødninger, der kom til at koste hende livet. Nordentoft blev dømt for uagtsomt manddrab og kæresten for meddelagtighed.

Mellemkrigstidens lovgivning havde spor tilbage til Christian 5.s Danske Lov fra 1683, der tog udgangspunkt i den kristne moral og Bibelen. Det femte bud, "Du må ikke slå ihjel", tolkede man til også at gælde svangerskabsafbrydelser. Abort var altså det samme som mord og kunne straffes med døden. I mellemkrigstiden kunne både kvinden og den person, som udførte aborten, straffes. Strafframmen gik fra 8 års strafarbejde til livstid i de tilfælde, hvor kvinden var død af indgrebet.

Opgør med det sorte marked

De kristne normer kom for alvor under pres i mellemkrigstiden. Flere markante personligheder begyndte at argumentere ud fra andre synspunkter og skabte derved seksualreformbevægelsen. Denne bevægelses mål var bl.a. at undgå, at kvinder kom i samme situation som Maria Theresia Rothe, der var blevet tvunget ud i en illegal abort med døden til følge. Nordentofts motiv for at foretage aborten havde været rent økonomisk. Han havde som mange andre en ekstra indkomst ved at foretage illegale aborter. Det var dette sorte marked for aborter, som den frie aborts tilhængere ønskede at få kvinderne ud af. På samme måde ville de undgå, at ulykkelige mødre, der blev fanget mellem lovgivning, fattigdom og samfundets normer, blev fristet til at overlade deres børns skæbne i hænderne på en kvinde som Dagmar Overbye.

I befolkningen fandt bevægelsens argumenter stadig større opbakning. Dette afspejlede sig især i retssager mod kvinder, som havde fået foretaget aborter, og mod deres læger: Begge parter blev i høj grad frifundet, når sagerne blev fremstillet ved nævningeting. Nævningene, som var almindelige borgere, var mere modtagelige over for de nye strømninger, end loven var. De officielle love syntes derfor ude af trit med folkets retsopfattelse.

Leunbach og abortspørgsmålet – kvinderne i centrum

En af de mest markante skikkelser i mellemkrigstidens seksualdebat var lægen Jonathan H. Leunbach. Leunbach ville oplyse befolkningen om mulighederne for at forebygge uønsket graviditet. Han ønskede, at kvinderne selv blev i stand til at vælge, hvornår de ville have børn, og han gjorde oplysning om og undervisning i brug af pessar til en af sine vigtigste opgaver. Han foreslog oprettelse af 'sexualklinikker' til at varetage det oplysende og praktiske arbejde omkring prævention. Leunbach åbnede i 1924 en klinik, hvor hans idéer skulle udføres i praksis, og han holdt en lang række foredrag om seksualoplysning og prævention i hele Danmark.

Leunbachs kritik var en samfundskritik, hvis hovedpunkt var kvindernes ret til selv at bestemme, hvornår de ville have børn. Han deltog i tidens diskussioner om, i hvilke situationer abort kunne accepteres. Var abort acceptabel, hvis kvindens liv var i fare? Hvis hun var blevet voldtaget? Eller blot hvis hendes sociale situation ville blive betydeligt forringet af graviditeten? Leunbach gik på ingen måde ind for fri abort, som vi kender det i dag. Abort var et nødvendigt onde, man måtte acceptere, indtil en ny kønsmoral havde slået igennem, og kvindernes stilling i samfundet var blevet bedre.

Leunbach ville gerne acceptere abort for kvinder, hvis sociale situation ville blive forringet, men kun som en midlertidig foranstaltning, indtil kvinderne havde lært brugen af prævention. Hans kritik af lovgivningen og hans ønske om tilladelse af abort i visse tilfælde var dele af hans kamp for en ny kønsmoral.

Forbrydelsernes efterdønninger – samfundets reaktioner

Mellemkrigstidens lovgivning og sociale normer skabte tilsammen grobund for en omfattende kriminalitet, et illegalt marked for aborter og adoptioner, der var lyssky og foregik 'under jorden'. Sagerne om Dagmar Overbye og Maria Theresia Rothe var ikke enestående – nogle er kendt, men der er sandsynligvis endnu flere, der ikke er blevet afsløret. De to kriminalsager er svære at forestille sig i dagens Danmark. Med direkte henvisning til Dagmar Overbye-sagen blev Folkeregistret indført i 1924, hvor alle bliver indskrevet fra fødslen. Samtidig kom de vanskelige forhold for enlige mødre og plejebørn i fokus, og sagen om masse-morderen Dagmar Overbye førte til, at man i 1923 ændrede lovgivningen om plejebørn. Folkeregistret og nye love om tilsyn med børn har gjort det meget usandsynligt, at en sag som Dagmar Overbye-sagen kan finde sted i dag.

Reaktionen kom ikke lige så prompte i forhold til abortspørgsmålet. De moralske dilemmaer førte til fortsat diskussion, og brugen af illegale aborter fortsatte op igennem 1900-tallet. Debatten om abort og kvindens rettigheder i mellemkrigstiden lagde grunden til senere tiders holdninger til disse spørgsmål. Abortfortalere fremhævede Nordentoft-sagen og lignende sager som argument for at lovliggøre abort, og i 1973 blev

Leunbachs kritik var en samfundskritik, hvis hovedpunkt var kvindernes ret til selv at bestemme, hvornår de ville have børn.

retten til fri abort indtil 12. svangerskabsuge indført. Diskussionen om abort er stadig et aktuelt og følelsesladet emne. Nye moralske spørgsmål dukker løbende op: Hvor langt ind i graviditeten skal det f.eks være lovligt at få foretaget indgrebet? Lovgivningen svinger kraftigt fra land til land. Kriminalitet er en foranderlig størrelse.

Eksemplerne om Dagmar Overbye og Maria Theresia Rothe viser, hvordan forbrydelser kan udfordre samfundsmoralen og tilmed ende med at ændre lovgivningen. Værdier og normer ændrer sig gennem tiden og bestemmer, hvorvidt en handling er kriminel eller ej. Er abort en forbrydelse eller en kvindes ret? Det afhænger af, hvor man befinder sig. I dagens Danmark er det en kvindes ret. Men det kan sagtens ændre sig i fremtiden.

● ● ● Gry Wad og Adam Miller
www.politimuseum.dk

I 1918 blev Poul Nordentoft dømt til døden, bl.a. for flere fosterfordrivelse, hvoraf to medførte døden. Straffen blev omstødt til livsvarigt fængsel, og han blev senere løsladt.

FOTO: POLITIHISTORISK MUSEUM

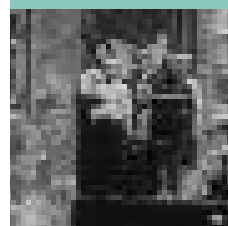
SUND, SLUM OG SANERING

– bolig- og befolkningspolitik

Børnenes opvækst og moral anses for at være i fare i slumkvartererne, og det offentlige må tage ansvar. Samfundets kommende arvtagere skal sikres hygiejniske og mentale forhold. Borgergade 67, 1914.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

30

● ● ● *“Gaden jeg boede i var lille, det fattigste af det fattigste. De gamle rønner stank, en mærkelig lugt var her altid og det både sommer og vinter. Her boede alle slags mennesker klumpet godt sammen, her var forhuset og to-tre baghuse, trange smøger mellem hvert hus, for en gård kunne det ikke kaldes. Det var i årene 1926-1928.*

I forhusene boede mange jødefamilier, de havde vel bedst råd til at betale huslejen, som altid var dyr når man ville bo til gaden, og så de pigebørn der trak, boede også så vidt muligt ud til gaden. Der var gasbelysning i gaden, og i så godt som alle gadens huse havde vi endnu petroleumslamper.”

Sådan beskriver Agnes Simonsen kvarteret omkring Adelgade og Borgergade, det sidste gamle slumkvarter i mellemkrigstidens København. Agnes flyttede til kvarteret i slutningen af 1920'erne, og i en erindring beskriver hun de skæve eksistenser og tilværelsen i “Sumpen”. Kvarteret huser mange prostituerede, en del smugkroer og andre lyssky erhverv, blandet sammen med almindelig beboelse, butikker og værksteder i baggårdene. Samtidig står byg-

ningerne i kvarterets baggårde tættere end tæt. De er nedslidte, og lejlighederne er overbefolkede og mindre end i resten af byen. “Sumpen” er byens dårlige samvittighed, og i 1938 kommer et udvalg under Indenrigsministeriet med en betænkning om boligforholdene i kvarteret. De dårlige, uhygiejniske boligforhold står øverst på dagsordenen, men kvarterets ‘moralsk forpøstede’ tilstand anses også som en fare for børnenes sundhed og moral. I betænkningen hedder det:

“Slumkvartererne afgiver utvivlsomt Boliger ikke alene for Samfundets allerfattigste Medlemmer, men tillige for Samfundets Udsbud. Det er dette Udsbud, Samfundets moralsk angrebne Mennesker, der ved deres udfordrende Levevis sætter Præg paa Slumkvartererne og derved forpøster Forholdene til Skade for de ordentlige og hæderlige Mennesker, der paa Grund af deres Fattigdom er – eller mener at være – henvist til at bo i disse Kvarterer.”

Men slumkvartererne og deres beboere er kun en del af problemerne i 1920'ernes og 30'ernes København, der gør boligpolitikken til socialpolitik.

Kommunen skridder til handling

Omkring 1. Verdenskrig vokser byens indbyggertal, samtidig med at boligbyggeriet er stagneret. Boligmanglen forværres i krigens kølvand, og antallet af husvilde er stærkt stigende. Der mangler især små, billige lejligheder. De mange boligløse indlogeres på skoler, sammenstoves i lejligheder, flyttes i midlertidigt opførte træbaracker eller kommer på Sundholm, kommunens moderne fattiggård. Men skal situationen løses på længere sigt, kræver det en større boligmasse, og kommunen melder sig på banen som bygherre.

Siden slutningen af 1800-tallet har der været politiske kampe mellem det liberale Højre og Socialdemokratiet om, hvorvidt det offentlige skal blande sig i byudviklingen. I 1887 vedtages den første lov, der sikrer offentlig løsning af boligproblemerne. Loven gør det muligt for kommunerne at søge om lån til boligbyggeri, om end i begrænset omfang. Baggrunden er byens eksplosive vækst efter beslutningen om at fjerne det gamle voldanlæg rundt om København. De tre brokvarterer Nørrebro, Vesterbro og Østerbro opstår i kølvandet på industrialiseringen. I begyndelsen er der kun få statslige regulativer på området, og det nye byggeri opføres af private boligspekulanter. Det private initiativ råder, helt i tråd med den liberale ideologi. Resultatet er, at grundene udnyttes til det yderste på grund af den høje fortjeneste. Ejendomme med små

Ud til gaden ligner kvarteret ikke umiddelbart et slumkvarter. Men 2/3 af bebyggelserne opført før 1800 er dårligt vedligeholdt og lejlighederne overbefolkede. Adelgade, 1931.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

31

lejligheder bygges tæt op ad hinanden, kun adskilt af trange baggårde med mangel på lys og luft. Brokvarterernes tidlige spekulationsbyggeri og dele af byens ældste boligmasse karakteriseres begge som slumbebyggelse. Boligforholdene kræver indblanding!

I tiden op til 1. Verdenskrig dannes flere boligforeninger med rod i arbejderbevægelsen, der også blander sig på boligområdet. 1920'ernes boligmangel og husvildeproblemer og arbejdsløshed i byggefagene er med til, at staten og kommunen påtager sig større ansvar for bolig-situationen.

Kommunen bygger små billige lejligheder for at imødekomme bolig manglen og skabe et alternativ til den eksisterende boligmasse. Sigtet er især at skabe bedre vilkår for arbejderne og de mindrebedemidlede, der bor under trange forhold. Visheden om, at dårlige boligforhold kan få alvorlige konsekvenser, trænger sig på. Rundt om i Europa rører masserne på sig. Kommunisme, fascisme og nazisme er de store massebevægelser.

Frygten for social uro, utilfredse arbejdere og kommunistisk agitation er forhold, der er med til at give mellemkrigstidens politik et udpræget socialt sigte. Bedre vilkår skal modvirke uro. Det er med til at gøre boligpolitikken til socialpolitik, men også andre faktorer spiller ind.

Et spørgsmål om arvelighed?

I et foredrag for Rigsdagen i 1919 fremhæver lederen af Arbejdernes Andels Boligforening perspektiverne i boligpolitikken:

"Boligspørgsmålet er jo et stort socialt Spørgsmål, et af de største, ja maaske det allerstørste, fordi dets Løsning vil raade Bod paa en hel række sociale Onder, som vi alle sammen, – og særlig vore Hygiejniskere – i mangfoldige Aar har beskæftiget os med. Gode Boliger er nemlig en Betingelse for gode Hjem, og gode Hjem er en betingelse for en sund Slægt. Baade i hygiejnisk og i moralsk og aandelig Henseende er gode Hjem en Betingelse for, at der overhovedet i et Land kan opvokse en sund Slægt. Ligegyldigt hvad der gøres for at afhjælpe sociale Onder, bliver det kun lapper paa en gammel Klædning, hvis man ikke går til Bunds i Spørgsmaalet og tager Boligen med. I en usund Bolig kan der ikke trives Sundhed; der ødelægges og degenereres den opvoksende Slægt. Den usunde og usle Bolig er faktisk Kimet til alt daarligt i en Slægt."

Perspektiverne rækker langt ud over at løse den akutte bolignød og de elendige og trange boligforhold. En god og sund bolig sættes lig gode og (mentalt) sunde beboere. Det handler altså kort og godt om samfundets fremtid, de kommende slægters sundhed, der går forud for den enkelte. Denne tanke er helt i tråd med en anden af tidens videnskabelige og ideologiske strømninger: eugenik, også kendt som racehygiejne eller befolkningshygiejne. Herfra hentes idéer og legitimitet til diskussionerne om, hvordan sociale problemer løses, og moralsk forfald hindres eller reguleres.

Med tiden blev kvarteret tættere og tættere bebygget. De udvendige vand- og afløbsrør frøs til om vinteren. Så måtte vandet hentes andetsteds, og det beskidte vand bæres ned igen. Gård i Adelgade 1940.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

Racehygiejne, befolkningshygiejne eller eugenik er nok mest kendt fra den radikale tyske tilgang til befolkningsspørgsmålet under 2. Verdenskrig. Men som videnskab var teorien udbredt og diskuteret i mellemkrigstidens Danmark, og den fik indflydelse på de befolkningspolitiske tiltag i perioden. Eugenik handler dels om et videnskabeligt studie af befolkningskvalitet, dels de foranstaltninger, man tog for at påvirke denne kvalitet. Det udsprang af en forestilling om, at befolkningskvaliteten var truet, og at en

"Gode Boliger er nemlig en Betingelse for gode Hjem, og gode Hjem er en betingelse for en sund Slægt."

“Uitalende og overfyldte Boliger frister til at søge bort til Værtshuse og modarbejder Familieliv, men begunstiger løse Forbindelser.”

samfundsmæssig indblanding derfor var nødvendig. Teorien om befolkningshygiejne indebar drømmen om et rationelt ordnet samfund, der både kan begrænse de moralsk forpestede forhold, stoppe uheldig nedarvning og fremme sunde omgivelser for samfundets arvtagere. I det lys blev det bl.a. interessant at se på, hvordan slumkvarterernes boligforhold og ‘moraliske forfald’ påvirkede beboerne.

Konsekvenserne af at vokse op i slummen er til debat. Det er både et spørgsmål om mangel på lys og luft og om dårligt indeklima præget af fugt og kulde, der påvirker sundheden, men også sociale faktorer som dårlig økonomi sættes i sammenhæng med dårlig ernæring og hygiejne. Siden begyndelsen af 1900-tallet har kommunen saneret dele af den ældste boligmasse i København. Saneringerne har været præget af et ønske om moralsk og sundhedsmæssig oprydning. En del af beboerne fra de tidligere sanerede kvarterer er flyttet til Adelgade- og Borgergadekvarteret, og kvarteret anses altså også som ‘moralisk forpestet’ og sundhedsfarligt. Et saneringsudvalg nedsættes i 1935 under Indenrigsministeriet og skal undersøge beboelsesforholdene i især Adelgade- og Borgergadekvarteret. Sundhedsstyrelsen vurderer i den forbindelse, at:

“Den indirekte Betydning af Boliger og Bebyggelse for Sundheden er langt større end den direkte. Uitalende og overfyldte Boliger frister til at søge bort til Værtshuse og modarbejder Familieliv, men begunstiger løse Forbindelser. Både Alkoholisme og Udbredelse af Kønssygdomme kommer derved i Forbindelse med Boligspørgsmålet ...” (Saneringsbetænkningen, s. 125)

Perspektiverne i boligpolitikken er ikke til at overse, og det offentlige påtager sig ansvaret. Udvalgets arbejde fører til vedtagelsen i 1939 af en saneringslov, der skal rydde op i kvarteret. Det handler ikke kun om at sikre familien sundere boligvilkår, men også om at støtte befolkningspolitikken. Samtidig med saneringsudvalgets arbejde nedsættes en befolkningskommission. Her diskuteres et andet af mellemkrigstidens problemer: Der fødes for få børn.

Det er ikke kun kvaliteten af afkommet, der diskuteres i tiden, men også hvordan man kan få ‘den sunde del’ af befolkningen til at reproducere sig selv tilstrækkeligt. Befolkningskommissionen vil skabe bedre vilkår for børnefamilierne i forhåbning om, at flere mennesker vil vælge at få flere end to børn. I 1938 vedtages en lov, der sikrer huslejetilskud til børnerige familier, og samtidig sikrer støtte til byggeri, hvori en vis del af lejlighederne er til store familier. Kommissionen fremhæver det offentliges forpligtelse:

“De hygiejniske, og herunder ogsaa de mentalhygiejniske, saavel som de familie-moraliske Fordele ved at sikre den Del af de børnerige Familier, der ikke selv har fornøden Indtægt, sunde og hensigtsmæssige Boligforhold, navnlig i saadanne Kvarterer, hvor Adgang til Parker, Legepladser og lign. staar aaben for Børnene, er saa store, at Samfundet maa føle det som en alvorlig Forpligtigelse at sikre en hurtig Udvikling i denne Retning.” (Befolkningskommissionens Betænkning, 1935:10)

Bliver du, hvad du bor i?

Boligspørgsmålet står centralt i mellemkrigstidens politik af flere grunde. Det moralske og ideologiske er aspekter af diskussionerne, men det sociale spiller ind på flere fronter. Politikernes uenigheder om, hvorvidt det offentlige skal tage aktivt del og ansvar på boligområdet, bliver til politiske kompromiser. Både saneringer og nybyggerier skal løse et altoverskyggende problem: 1930’ernes krise og arbejdsløshed. Så boligpolitikken bliver beskæftigelsespolitik med et socialt og moralsk sigte.

Saneringen af Adelgade- og Borgergadekvarteret kommer først reelt i gang i 1942. 2. Verdenskrig og efterkrigstidens bolignød og økonomiske vanskeligheder sætter det på pause, og kvarteret er først endeligt saneret og genopbygget i midten af 1970’erne. Under nedrivningen husker Agnes Simonsen tilbage på årene i “Sumpen”. ‘Samfundets udskud’, ‘de moralsk angrebne’, der var genstand for politiske og ideologiske diskussioner om arvelighed og boligforholdenes indvirkning på den mentale sundhed, får også plads i hendes erindring:

“Jeg tænker tit på når jeg en sen aften kom hjem og skulle ind i de skumle gader med mørke opgange, hvor tør de dog bo her, men aldrig har hverken de løse piger eller deres ludderkarle generet mig, tværtimod, jeg blev altid behandlet med største haftighed. Jeg var kommet fra provinsen med mand og barn så jeg fik set det, som jeg aldrig havde drømt om, jeg fik lært at det er ikke alt guld der glimrer. Jeg fik set så meget at jeg aldrig tør dømme. Jeg hørte deres råheder når de var fulde jeg så hvordan en mand drev en pige i utogt, jeg har set de mest hårhudet fortryde så bitterligt, jeg har set dem der var længst nede rejse sig igen, for at blive ordentlige mennesker rive sig løs fra det alt sammen få et ordentligt hjem, børn arbejde blive en ordentlig borger. Men jeg har også set dem dø.”

Man kan rejse sig, eller man kan dø, men er svaret givet på forhånd? Agnes skriver, at hun ikke tør dømme. I mellemkrigstiden bevæger man sig fra eugeniske forklaringer med fundament i naturvidenskaben til et større fokus mod de sociale faktorer. Boligpolitikken i dag er stadig socialpolitik, f.eks. når såkaldte ressourcestærke får fortrinsret til almene boliger i belastede boligområder. Løsninger på sociale problemer, drømme og planlægning af, hvad den gode by er, og hvem den skal rumme, er fortsat til diskussion og forhandling i nutidens København.

Saneringerne ændrer kvarteret radikalt, og kontrasten er slående. Slumkvarteret er effektivt erstattet med nybyggeri. Dronningegårdskomplekset, 1949.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

Galit Peleg
www.bymuseum.dk

FRA VERDENSINDUSTRI TIL FOLKEFILM

● ● ● Dansk film anno 2008 er en succeshistorie. En tredjedel af de solgte biografbilletter går til danske film, og det er rigtig mange – i de fleste europæiske lande er amerikansk film fuldstændigt dominerende. Samtidig er vi ofte fornemt repræsenteret ved internationale filmfestivaler. Det er godt for selvtilliden. Men uanset at vi med jævne mellemrum kommer hjem med en international filmpris, så er dansk film stadig en lille, statsstøttet industri, der er afhængig af et begrænset, lokalt publikum. Og dette er ikke noget nyt. Det er en tendens, som kan spores tilbage til tiden omkring afslutningen af 1. Verdenskrig.

“Alle ind foran kameraet!”
Stumfilmens statiske billedkompositioner går igen i de tidlige talefilm. Her *Præsten i Vejlby* (1931), den første danske talefilm.
Foto: Nordisk Film

Før og efter talefilmen: et marked svinder ind

I grove træk kan man dele historien om dansk film op i perioderne før og efter tonefilmen – eller talefilmen, som man måske mere beskrivende kan kalde den. Internationalt regner man den amerikanske *The Jazz Singer* (1927) for den første talefilm, og den første rent danske talefilm var *Præsten i Vejlby* i 1931. Begge var karakteriseret af det særlige, til forskel fra stumfilmen, at man nu teknisk kunne synkronisere billede og lyd. Det betød, at man for første gang i filmens 30-årige historie kunne høre skuespillerne tale. På sin vis en relativt lille teknisk udvikling af filmmediet, men en udvikling, som skulle få dramatiske konsekvenser for ikke mindst dansk film.

Danmark var i stumfilmtiden en væsentlig spiller på det internationale marked. Nordisk Film, som grundlagdes i 1906, solgte film til det meste af verden, og fra omkring 1910 og frem til 1. Verdenskrig så intet ud til at kunne stoppe succesen. Pengene rullede ind. Men verdenskrigen blev begyndelsen til enden på dansk films rolle som en af de store filmnationer. De danske films traditionelle eksportmarkeder – bl.a. Tyskland, England og Rusland – svandt ind. Og på samme tid begyndte amerikansk film for alvor at etablere sig internationalt. Resultatet var, at dansk film nu pludselig var langt mere afhængig af det danske marked end i filmens første årtier. Noget, der blev endeligt slået fast med talefilmen. Stumfilm var lette at sælge internationalt, idet der ikke var nogen væsentlig sprogbarriere. Stumfilmernes få ‘replikker’ blev vist som mellemtekster, der var lette at skifte fra land til land. At versionere talefilm var en langt mere besværlig proces, og de lod sig derfor ikke let eksportere.

Blandingen af ugunstige markedsvilkår og filmens tekniske udvikling gjorde, at vi fra omkring 1930 stod med en dansk filmindustri, som pludselig skulle leve udelukkende af et lille, lokalt marked.

Eskapisme og massekultur

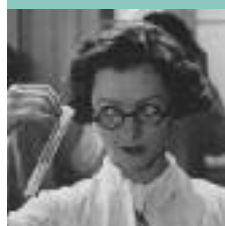
Dansk film genoplever aldrig den internationale storhedstid, vi havde omkring 1910. Men filmen forbliver en af mellemkrigstidens dominerende former for massekultur – også i Danmark. Alene i København blev der i 1935 solgt mere end 11 millioner biografbilletter. Til sammenligning blev der i 2006 solgt knap 13 millioner billetter i hele Danmark. Danskerne så altså film i stor stil. Men hvad var det så for nogle film, der blev set?

De to store skift – fra stumfilm til tone og fra eksport til lokalt produkt – fik stor betydning for de danske film. Den første danske talefilm, *Præsten i Vejlby* (1931), var baseret på St. St. Blichers novelle, og her var tale om en respektfuld litterær filmatisering. En genre, der altid har været en fast ingrediens i dansk film, måske ud fra devisen, at med et ordentligt stykke litteratur som forlæg må der smitte noget kunst af på filmen.

Men film er og bliver en folkelig og ikke mindst en kommerciel kunstart. Man la-

Reklamebillede af Nordisk Films studier i Valby ca. 1918. Bemærk de to forreste bygninger – det er i virkeligheden den samme bygning i to let forskellige vinkler. Den forreste er indkopieret for at få studierne til at se større ud!

FOTO: DET DANSKE FILMINSTITUT/
BILLED- & PLAKATARKIVET

Aage Fønss og Marguerite Viby i *Mille, Marie og mig* (1937) – en arketypisk dansk folkekomedie og en af årtiets største publikums-succeser. Den modne professor og den unge studine får hinanden til sidst!

FOTO: NORDISK FILM

1930'ernes folkekomedie var på sin vis en flugt fra hverdagen. Men det betyder dog ikke, at filmene ikke giver et interessant billede af deres samtid. Tværtimod. Folkekomediens billede af mellemkrigstidens Danmark er godt nok set gennem et filter af højt humør, men virkeligheden har det alligevel med at titte frem. Folkekomedierne er faktisk en glimrende kilde til deres samtid.

Odds 777 – en klassisk folkekomedie

Et klassisk eksempel på 1930'ernes folkekomedie er George Schnéevoigts *Odds 777* fra 1932. Den var en af de mest populære af de tidlige talefilm, og den står som en fin repræsentant for periodens tone og stil. I *Odds 777* finder man en hel række af de træk og temaer, der tegner mellemkrigstidens danske film, og som er at finde i de næste 30 års danske folkekomedier.

Filmen handler om køkkenpigen Hansy Hansen (Liva Weel), som vinder 500 kroner på travbanen og beslutter, at hun for en weekend vil prøve at leve det søde liv. Hun udgiver sig for at være konsulinde og indlogerer sig på et fint hotel i Nordsjælland. Hér møder hun kærligheden i skikkelse af en økonomisk trængt, men godhjertet godsejer. De gifter sig efter mange trængsler, der bl.a. inkluderer et job som Bakkesangerinde og sejren i et travderby.

Liva Weel var en af tidens største danske revystjerner, og det er naturligt hende, der dominerer filmen. Faktisk er det så meget hendes film, at hun på forteksterne først blot præsenteres som *Liva*. Folkekomedien er aldrig bange

vede film for at tjene penge. Og med et pludseligt voldsomt indsnævret marked var det simpelt hen nødvendigt at finde opskriften på en ny, folkelig dansk film. Film, som hele befolkningen ville have lyst til at se. Det er således i 1930'erne, at folkekomedien, som også i dag er en kommerciel hjørnesten i dansk film, tager sin begyndelse. Opskriften er enkel: Kendte, folkekære skuespillere og entertainere (som f.eks. Marguerite Viby, Liva Weel, Ib Schønberg og Victor Borge), muntre replikker og falde-på-halen-komik, iørefaldende sange, godt med romantik og bredt folkeligt vid. Og først og fremmest højt humør, hvilket vel også var på sin plads i en tid præget af krise og arbejdsløshed.

Folkekomedierne er faktisk en glimrende kilde til deres samtid.

for at lukrere på samtidens populærkultur: Det er Liva, folk vil have, og det er Liva, de får. I spandevise. *Odds 777* er således båret af Liva Weels bramfri (nogen vil sige grove) revystil. Men det, vi især husker i dag, er hendes sangnumre, skrevet af Kai Normann Andersen. "*Glemmer du*" og "*Gå med i Lunden*" er danske evergreens. Her er *Odds 777* også meget typisk: Sang og musik er en vigtig ingrediens i dansk film, særligt i perioden fra 1930'erne og frem til 1960'erne. Men hvor man i f.eks. den klassiske Hollywood-film oftest skelner skarpt mellem musicals og ikke-musicals, optræder sangnumrene i *Odds 777* som en naturlig del af handlingen, uden at man kan kalde filmen nogen egentlig musical. Musikken skildres snarere som en fast del af folkesjælen.

Klasser og kønsroller

Men det er ikke sang og musik alt sammen. Hvis man er i tvivl om, hvorvidt Danmark i mellemkrigstiden er et klassesamfund, skal man bare kigge på periodens folkekomedier. Set ovenfra er vi nok et lille land præget af stor lighed. Men nede i filmenes små, tætte universer er vi en nation opdelt i klasser. *Odds 777* er således et veritabelt – og meget let aflæseligt – katalog over de forskellige klasser, vores samfund består af.

Man bliver ikke mere arbejder-folkelig end Liva Weels ramsaltede køkkenpige. Som hun selv formulerer det i en scene, hvor hun står i køkkenet (i kælderens) og for-

Øl på bordet og brede, folkelige grin... Schiøler Linck, Liva Weel og Helga Frier i *Odds 777* (1932), en af 1930'ernes populæreste folkekomedier.

FOTO: NORDISK FILM

**En særlig
attraktion ved de
danske film har altid
været, når kameraet
flyttes ud af filmstudiet
og indfanger verden
udenfor, som den
så ud.**

bereder maden til herskabet (som holder til ovenpå): *"Vi hernede kan lave maden, men komme op og spise den, det er vi ikke fine nok til"*. Så hun beslutter, at hun vil bruge sin travgevinst på at få en smag af de riges verden. Men hele Liva Weels fremtoning udstråler folkelighed, ikke overklasse, og heri ligger en stor del af filmens komik. En skæg detalje er, at hun på hotellet hele tiden noterer ned, hvor meget ting koster. Det har givetvis vakt genklang i et biografpublikum, hvis hverdag var præget af arbejdsløshed og økonomisk krise. Og hun er naturligvis hele tiden ved at blive afsløret. Bl.a. da hun får besøg af en veninde og hendes mand, der som sangerinde og telt-holder fra Dyrehavsbakken er arketyperne jævne danskere: De taler et bredt, fladt københavnsk og bestiller karakteristisk nok øl og ikke vin, da de besøger restauranten på det fine hotel.

Parallelt med filmens kortlægning af klasser handler den også om kønsroller. Igen meget typisk for genren. Folkekomedien er fuld af kærlighedshistorier, men under romantikken handler det i høj grad om, hvad der er 'passende'. Det er f.eks. i høj grad passende at blive gift. To af hovedpersonerne i *Odds 777* er således ugifte kvinder, og filmens mission er at få dem begge godt gift. Liva Weel med sin godsejer, og godsejerens datter med den unge tjener, som har et godt øje til hende. Hvor forholdet mellem Liva og godsejeren egentlig forløber rimelig ukompliceret – trods tårer får de uden videre sværds slag hinanden til sidst – er det andet forhold mere besværligt. Godsejerdatteren skal finde et 'passende parti', og det går ikke for en kvinde fra det finere borgerskab at gifte sig med en tjener. Hun er da også ved at blive bortlovet til en slibrig, men velbeslået mand, da hun gudskelov opdager, at tjeneren i virkeligheden er journalist i forklædning – og dermed socialt noget mere acceptabel.

Dansk folkeliv i billeder og lyd

Odds 777 starter med et billede af et vajende Dannebrog. Og dette kunne være symbolet på den danske folkekomedie, som den tager form i 1930'erne. Netop i deres folkelighed bliver komedierne en skildring af, hvem vi er som folk og nation.

Filmene er fulde af et mylder af dansk liv. Der er skuespillerne, hvor man ikke mindst blandt birollerne finder arketyperne danske karakterer – tjenere, staldkarle, skrankepaver, kværulanter, børn osv. Og der er de glimt, filmene viser af autentisk dansk folkeliv: En særlig attraktion ved de danske film har altid været, når kameraet flyttes ud af filmstudiet og indfanger verden udenfor, som den så ud. Det kan være en tur op ad Strøget eller Strandvejen, optagelser fra stormagasiner, skolegårde eller dyrskuer – eller som i *Odds 777* nogle stemningsfulde scener fra travbanen, hvor der tydeligvis er mange almindelige mennesker med i baggrunden.

Endelig kan folkekomedierne det, at de viser, hvem vi er – eller var. Det, man med et lidt fortærsket ord kan kalde folkesjælen, er komedierne i særlig grad gode til at indfange. Fordi de som masseunderholdning er nødt til at tale direkte til det brede publi-

kum, står de som en slags tidskapsler, der rummer alt det, der var relevant for helt almindelige mennesker, da filmene blev lavet – alt det nære, det personlige og det menneskelige. Det er alle disse detaljer og småting, der stadig taler til os i dag og gør, at vi med fornøjelse ser de gamle danske film. Man skal selvfølgelig være opmærksom på, at filmene også altid forenkler og fortegner. De er ikke realistiske på samme måde som en dokumentarfilm. Men de fanger noget essentielt i deres samtid.

Folkekomedien er med andre ord en fantastisk kilde til vores nyere Danmarkshistorie. Ikke som dokumentation, men som folkelig, kunstnerisk fortolkning. Både i kraft af sine billeder – og lyden, ikke mindst af vores sprog – og gennem sine tydelige tematiseringer af, hvad der rør sig i nationen. Og alt dette skyldes ikke mindst, at vi med vores lille, lokale marked for film har været nødt til at opdyrke film, som taler direkte til publikums hjerter. Og som gør det på måder, som f.eks. store Hollywood-film aldrig kommer til.

● ● ● Flemming Kaspersen
www.dfi.dk

Højt humør i *Panserbasse* (1936) – i vognen sidder bl.a. Ib Schønberg, Arthur Jensen, Poul Reichhardt og 1930'ernes danske barnestjerne, Lille Connie.

FOTO: PALLADIUM A/S

FUNKTION, FRISIND OG ANTIFASCISME

– PH's demokratiske design

● ● ● Væk med tidligere tiders 'ornamentsalat', og ind med fartens og fabrikens produktkultur til de mange! Sådan var tankerne bag dansk funktionalistisk og modernistisk design. Samtidig var det funktionalistiske og modernistiske design forbundet med opbygningen af en moderne velfærdsstat i mellemkrigsperioden. Både nationalt og internationalt var de modernistiske designere og arkitekter optaget af, hvordan samfundet kunne forandres, moderniseres og demokratiseres via nye boliger og design til den brede befolkning. De funktionalistiske og modernistiske designere tog afstand fra historien som tvang og norm. De ønskede at begynde forfra – viske tavlen ren, have tillid til demokrati og til sociale og tekniske fremskridt.

I Danmark var Poul Henningsen (PH) blandt de danske arkitekter og designere, der mest ihærdigt og vedholdende søgte at sammenkoble design og demokrati i 1900-tallet. PH havde mange talenter og var blandt andet formgiver, arkitekt, lysmester, kritiker, digter, opfinder, revyforfatter, modstandsmand og demokrat.

I tidsskriftet Kritisk Revy fra 1926-28 formulerede PH sig omkring arkitektur, byplanlægning og design og så det som vigtige redskaber til udvikling af et mere ideelt samfund. Han var fortaler for, at design skulle være demokratisk, og gjorde op med den snobbede, overprydede pilsstil med hang til 'ornamentsalat' og luksuriøse materialer. I stedet talte han for at forene skønhed og anvendelighed – en såkaldt funktionalistisk formgivning.

Design var for PH ikke blot noget, der kunne tilgodese individuelle behov, men det var en del af et større demokratisk projekt, hvor der blev taget højde for samfundets svageste grupper. Tingene skulle opfylde deres opgave og ikke foregive at være noget som helst andet. PH arbejdede altså ud fra en idé om, at social etik og æstetik er forbundet. Han ville således "bygge samfund" og "danne helstøbte mennesker" gennem formgivning og fysisk planlægning.

PH i historisk kontekst

PH kan ses i forlængelse af både de stærke funktionalistiske og modernistiske bevægelser, der for alvor brød igennem i 1920'erne. Med funktionalismen kom et nyt formsprog til verden i skikkelse af produkter og bygninger, der var baseret på ren funktion og fravær af dekorationer. Funktionalismen og modernismen gør op med den borgerlige, historistiske stil – som var en blandingssstilart, der genbrugte historiske stilarter i blandt andet møbler og byggeri. Historicistiske hjem var tungt udsmykket med mange tæpper, tunge møbler samt nips og ornamenter i rigelige mængder. En pyntesyg stilretning, der mere pegede tilbage mod en gammel, hierarkisk samfundsorden end

PH med sit svajbenede flygel, 1924.

FOTO: DET KONGELIGE BIBLIOTEK

**Modernisterne
ønskede at fremstille
industrielle nytte-
genstande til den
brede befolknings
hverdagsliv.**

fremad. Modernister så historicismen som det gamle borgerskabs stil, og i det samfundsmæssige opgør med borgerskabet indtog designet en vigtig rolle. Modernisterne ønskede at fremstille industrielle nyttegenstande til den brede befolknings hverdagsliv. I modernismens program lå en idé om den rene ting, den naturlige ting, den nøgne ting, rensat for historiske stilarter og klassebetinget smag – og det var heri, modernismens revolutionære og samfundskritiske drivkraft lå.

Modernistiske arkitekter og designere lod sig inspirere af biler, flyvemaskiner, oceandampere, fabriksramper, kornsiloer og samleband. De oplevede den moderne tid med alle dens nye tekniske vidundere og opfindelser som en fantastisk tid, der rummede løftet om et bedre liv. Idealet for deres formgivning bestod i det enkle, funktionelle, lette, lyse og rene. For modernisterne var ingeniøren den moderne tids mand, fordi han turde kaste traditionen over bord og vise begejstring for den moderne teknologi.

Med ingeniøren som forbillede arbejdede modernisterne med præfabrikerede elementer til byggeriet og industrielt fremstillede hverdagsgenstande. Modernisterne var inspireret af tidens friluftsliv og nye frie kropsdyrkelse. Det ses i de nye rum, badet i lys med altaner, ramper og glaspartier, der giver en glidende overgang mellem ude og inde. Og det ses i møbler, der er skabt til moderne opvakte og atletiske kroppe.

Bauhaus

Den tyske Bauhaus-skole blev grundlagt i 1919 som en del af den modernistiske bevægelse. Bauhaus udviklede sig til at være stedet for standardiseret og ornamentfri maskinæstetik – frigjort fra håndværket og traditionerne. Det sociale sigte var at skabe bedre møbler og boliger til arbejderklassen.

Walter Gropius, der ledede Bauhaus-skolen, skrev i 1923 manifestet "Det statslige Bauhaus – idé og opbygning". Her beskriver han den forandring og det opgør med den borgerlige kunstopfattelse (og samfundsstruktur), der skal til for at kunne skabe demokratisk arkitektur og design til gavn for hele befolkningen: "Byggekunsten og dens mange forgreninger (heriblandt design) er et livsanliggende for hele folket, ikke et resultat af en luksusbeskæftigelse. Den udbredte anskuelse at kunst er luksus, er et ødelæggende resultat af den forældede ånd, der isolerer fantasien, og således afskar den fra forbindelsen med det fælles liv."

Utopiens visionære redskaber på Bauhaus var glasarkitektur, jernkonstruktioner, masseproducerede hverdagsgenstande og fjedrende stålørsmøbler. Det var møbler, der skulle være på højde med den moderne tidsalder. Man ville gøre op med de tunge klunkemøbler og dunkle stuer og i stedet sætte fokus på enkle, lysfyldte rum med møbler, som var enkle, industrifremstillede og cool. Bauhaus-designeren Marcel Breuer skabte stålørstolen B3 med inspiration fra et cykelstyr. Breuers mål var at skabe en billig, komfortabel stol, som egnede sig til industriel masseproduktion. B3-stolen fylder ikke meget, når den skilles ad. Den var derfor hurtig og billig at sende ud til møbel-

forretningerne. Breuers stol er spændstig og let – det er en moderne stol, der næsten ser ud, som om man svæver fri af traditionens bånd.

Det var nyt og stærkt provokerende at skabe møbler af det industrielt fremstillede stål. Man havde været vant til store tunge klunkemøbler med masser af oppolstring, som man kunne synke ned i og slumre i. I modsætning hertil var stål et materiale, der associerede til fabrikker, maskiner, køretøjer – et moderne strømførende materiale, der satte spørgsmålstegn ved idéen om hjemmet som den 'hyggelige rede', uberørt af det moderne samfund.

Med de ultramoderne stålørsmøbler og glasarkitekturen i international stil udfordrede Bauhaus-modernisterne også de tyske nazisters idéer om hjemmet som nationens vigtigste enhed. Hitlers ideelle by var ikke en by med 'historieløse' modernistiske bygninger, men derimod Wien. I byen med de enorme historicistiske bygninger, der var prydet og dekoreret som de fineste lagkager, havde han fundet al den historiske storhed og patos, han havde drømt om. Modernisterne ønskede at gøre op med den nazistiske ideologi. De var fortalere for et internationalt formsprog, der blotlagde i stedet for at iklæde sig fortryllende historiske udsmykninger.

PH og Bauhaus

Der er absolut forskelle i forståelsen af modernismens indhold og betydning hos PH og hos Bauhaus. I Kritisk Revy bragte PH artikler, som på en gang introducerede, sympatiserede med og kritiserede Bauhaus.

I artiklen "De triste modernister" i Kritisk Revy skrev PH om forskellen mellem Bauhaus' og hans egen fortolkning af modernismen: "Vi deler Modernisternes glæde over Tingen selv, anerkender Beton, Glas og Stål som nyttige og gennemskuer det overflødige, luksuriøse og usociale med en Klarhed, som maaske kan forbavse en Modernist. Men for os er den menneskelige Aands Indsats afgørende. Vi anser det ikke nok, at tingen passer til Tiden; den må indeholde en ideel stræben ud over Tiden, et forsøg på et kulturfremskridt."

Efter PH's overbevisning var modernismen, som den udfoldede sig hos blandt andet Marcel Breuer, steril, kold og overdrevent æstetisk. PH var med sine egne stålørsmøbler – slangestolen og det svajbenede flygel og lysarmaturerne – et bud på en dansk modernist. Men PH var på ingen måde en overbevist international modernist, men derimod snarere en *moderator*, der bevægede sig i et brydningsfelt mellem en kølig modernisme og en dansk funktionel tradition.

Fra slutningen af 1920'erne spillede PH en afgørende rolle som modpol til arkitekten Kaare Klint, som udgjorde en anden betydningsfuld skole i dansk design.

PH brød sig ikke om Kaare Klints hang til gotik og historiske møbler, og han så

Wassily stol B3 af Marcel Breuer, 1925-27.

FOTO: BENEDIKT TASCHER
VERLAGSARCHIV

PH-Septima
Kunstindustrimuseet
FOTO: PERNILLE KLEMP

Grundvigskirken på Bispebjerg i København – tegnet af P.V. Jensen-Klint og fuldført af sønnen Kaare Klint – som et reaktionært skræmmebillede.

PH-lamperne

PH arbejdede med lys hele sit liv. Lyset optog ham meget. Han søgte ind i lysets væsen og beskæftigede sig med lysets farve, skyggenes betydning og overgange. PH blev hurtigt kendt som 'lysmageren'. Da elektriciteten i begyndelsen af 1900-tallet blev en del af de danske hjem, var løsningen ofte blot at udskifte lampernes levende lys med elektriske pærer. Det gav belysningsmæssigt et dårligt resultat, og de elektriske pærers skarpe, hvide lys irriterede PH. "Det er Målet at forbedre Lysets Hygiejne, Økonomi og Skønhed", skrev PH i 1923.

Med PH-lampen udviklede han et lysarmatur, der var smukt, enkelt og rationelt. For PH betød lyset renhed, sandhed og mentalhygiejne. PH's utopi var en lampe, der skulle kaste sit rene lys ud over verden og være et billede på oplysning og demokrati. Lyset skulle sprede mørket, så det blev muligt at træde ud af fortiden og ind i den moderne tidsalder. PH's arbejde med lys lå altså i forlængelse af modernismens drøm om total oplysning og gennemsigtighed. Lampen blev demokratiseringens symbolske udtryk.

PH's kulturradikalisme

PH-lamperne solgte godt, og produktionen gav et så godt økonomisk afkast, at PH havde sikret sit eksistensgrundlag. Det satte ham i stand til at udfolde en omfattende kulturkritisk og pædagogisk skribentvirksomhed. Ud over Kritisk Revy var PH fra 1921 medarbejder på Politiken, hvor han havde arkitektur og formgivning som faglige områder. PH's fokus var at nedbryde det forældede og forlorne og i stedet skabe enkelhed, renhed og gennemsigtighed. Hans tanker udgik fra arkitektur og formgivning, men de omfattede hele samfundets og demokratiets udvikling.

PH modsagde enhver autoritet, da han mente, at individet havde ret til at være uregerligt og finde sin egen sandhed ved kritisk tænkning – og det blev han hadet for

**PH modsagde
enhver autoritet, da
han mente, at individet
havde ret til at være
uregerligt.**

af det etablerede system. Han var mod den gamle skole med uden-adslære, prøver, kontrol og kæft, trit og retning og var optaget af idéen om en produktiv pædagogik, der lagde vægt på de musisk-kreative evner. Disse evner var ifølge PH vejen frem mod mere lykkelige og harmoniske mennesker. Og det var disse mennesker, som skulle have magten. I en kronik i Politiken i 1930 skrev PH:

"Altid har Kunsten, Skønhedssansen, Smagen arbejdet i Samfundets Tjeneste. Altid har det været Magthaverne, hvorom Kunsten samledes for at yde sit bedste. I Dag er det almindelige Menneske ved Magten – Det bliver hans Liv og hans Ting, vi kommer til at arbejde med. Den Konservative vil med Rette føle Rædsel over denne Udvikling, Livet nivelleres, Forskellen udviskes mellem Klasserne, mellem Rig og Fattig, mellem Voksen og Barn ... mellem Kønnene, mellem By og Land, mellem Landene indbyrdes – alle disse ærefrygtindgydende Forskelle, hvorpå Samfundet hidtil har hvilet."

PH var tiltrukket af kommunismen. Han fandt idéerne om fællesskabet og lighedstanken tiltrækkende, og de passede ind i hans tanker om en ændring af samfundet. Men han meldte sig aldrig ind i partiet, da han ikke brød sig om partidisciplin og stærkt dogmatiske ideologier. PH var aktiv i kampen mod fascismen og nazismen og skrev for flere antifascistiske tidsskrifter gennem 1930'erne. PH anklagede i bogen *Hvad med kulturen* fra 1933 Socialdemokratiet for dets småborgerlige kultursyn, der for ham at se var med til at åbne for nazismen. For PH var demokratiet en idé, som bedst kunne nærmes gennem et frisindet kunstnerisk og kulturelt arbejde, og kulturpolitikken var derfor den vigtigste faktor i opbygningen af et demokratisk samfund.

Poul Henningsen var ikke selvforherligende, men skeptisk over for virkningen af sin egen indsats. Men hans indsats for demokratisering af formgivning, arkitektur, sprog og digtning har uden tvivl sat sit præg på dansk kulturs udvikling helt frem til i dag, hvor kulturradikalismen stadig skaber politiske reaktioner og debat.

● ● ● Rikke Rosenberg
www.kunstindustrimuseet.dk

PH5-lampen
Kunstindustrimuseet
FOTO: PERNILLE KLEMP

DET BLIVER I FAMILIEN

– arbejde og familieliv på landet

● ● ● Mange forbinder mellemkrigstiden med en tid fuld af fart, tempo og forandringer. Det var en tid præget af en gigantisk teknologisk udvikling, og kunst og arkitektur gjorde op med gamle dogmer og traditioner for at udfolde sig på nye, spændende måder. Men for de fleste almindelige mennesker med slidsomt arbejde og mange børn var der hverken tid eller råd til at se et af tidens populære teaterstykker. Det blev heller ikke til mange teltferier i det grønne, som tidens idealer foreskrev, og det hektiske storbyliv, som kunstenerne enten elskede eller hadede, stod i skærende kontrast til livet på landet. Her holdt man godt fast i gamle traditioner og livsmønstre. Forandringen gik trægt, og tidens nye opfindelser og 'ismer' fik først sent plads i den brede befolknings hverdag.

Ejnar finder sin livsvej

Da Ejnar Lützhøft i 1924 som næsten 30-årig overtog sin fars snedker- og karetmagerværksted i Borre på Møn, kom det ikke som en overraskelse. Det var en selvfølge, at han gik i sin fars fodspor. Han fik læreplads hos sin far lige efter konfirmationen i 1910. Dermed var Ejnar ikke anderledes end tusindvis af andre unge på landet. Han overtog som forventet og uden spørgsmål sin fars erhverv. Ejnar har endda betragtet sig selv som heldig, fordi han på forhånd var sikret arbejde. I 1920'erne var ca. hver femte voksne mand arbejdsløs. Den høje arbejdsløshed fortsatte ind i 1930'erne, og det blev ikke bedre af, at landet blev ramt af en længerevarende landbrugskrise. Derfor var ethvert ungt menneske på landet i de dårlige tider optaget af at finde et sikkert erhverv, som var til at leve af. Langt de fleste gik ud af skolen efter syv

år og skulle straks efter konfirmationen tjene penge. De heldige fik læreplads som mejerister, håndværkere eller læringe i en brugsforening. Andre tog til takke med hårdt arbejde som piger i huset, arbejdsmænd eller flyttede til byerne til industriens fabrikker. Man tog imod det, man blev tilbudt, selvom det ikke stemte overens med ens drømme eller forhåbninger.

Man skal kende sine kunder

Ejnar overtog en solid virksomhed. På trods af trange tider havde virksomheden mere end nok at lave. Fra begyndelsen af 1920'erne blev der udstykket og bygget ca. 7800 statsstøttede husmandsbrug i hele landet. Husmændenes jord blev udstykket af gammel præstegårdsjord og herregårdsjord efter gennemgribende jordreformer i 1919.

Udstykningerne skaffede tiltrængt jord til de mange jordløse landarbejdere og andre småårsfolk, som ellers ikke kunne brødføde en familie. Staten ville for enhver pris undgå, at mange tusind fattige rejste sig i et socialistisk proletarvælde, som det var sket ved den russiske revolution et par år tidligere.

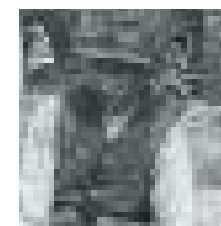
Man skulle søge om det statsstøttede lån. De heldige blev erklæret låneværdige og fik lov til at låne penge til jord og en beskeden gård med bolig, stald og lade. Der var lige plads til et par heste, 5-6 køer, høns og lidt svin, og en familie kunne med nød og næppe leve af det lille landbrug. De mange nyoprettede husmandsbrug gav arbejde til mange. Lokale murere og tømrermestre leverede materialer og arbejdskraft til byggeriet. De leverede også til gårdudvidelser og ombygninger, som rigere og mere etablerede landmænd udførte. Alle på landet var afhængige af hinanden som leverandører eller kunder, og de dygtigste forstod at udnytte de lokale kunder bedst muligt. Det gjaldt om at kunne aflæse kundernes behov og levere varen. Også på Møn var der gang i byggeriet, hvilket gav travlhed i den lille virksomhed. Træværkstedet leverede alt: planker, bjælker og færdige vinduesrammer, døre og trappedele til husbyggeri og ombygninger, vogne og hjul, mindre møbler, brændselstræ samt almindeligt tømrerarbejde. Værkstedet leverede materialet til de landbrugsmaskiner, som lokale smede og maskinbyggere lavede til landbruget.

En rigtig landhåndværker

Landbrugere, håndværkere og forretningsdrivende oplevede store forandringer i mellemkrigsårene. Fra slutningen af 1800-tallet og frem til omkring 2. Verdenskrig inve-

Jørgen Lytzhøfts karetmager-
værksted og savskæreri.

FOTO: FRILANDSMUSEET

Ejnar og Hansigne forrest med deres døtre og sønnen Frede på tømmerpladsen foran værkstedet.

Bagved skolebørn fra Borre. Begyndelsen af 1930'erne.

FOTO: FRILANDSMUSEET

sterede bønder og husmænd ivrigt i små landbrugsmaskiner. Effektiv og billig maskinkraft skulle afløse dyr menneskelig arbejdskraft. Også håndværkerne udførte flere og flere processer ved hjælp af maskiner. For at følge med tiden investerede Jørgen og sønnen Ejnar i nyt maskineri og byggeri. I 1905 byggede Jørgen et stort mekaniseret værksted og savskæreri ved siden af sit gamle hjulmagerværksted, og i 1922 opførtes en garage med lager og tørreloft til trævarer. På det nye værksted stod en række effektive maskiner, som kunne frembringe standardvarer hurtigt og billigt. I 1920'erne bredte bilismen sig til jævne folk på landet i form af små lastbiler og varebiler. Ejnars far Jørgen købte i 1922 en Ford-lastbil, så han kunne levere varer og materialer hurtigere til sine kunder.

De investeringer, som Jørgen og Ejnar foretog, skulle afvejes nøje i forhold til kundernes krav og behov. Hvis man investerede forkert, risikerede man at skulle dreje nøglen om. Derfor tænkte de lokale håndværksmestre og små virksomhedsejere sig godt om, inden de købte nyt udstyr. På den måde kom mekaniseringen på landet ikke bruse som et buldrende eksprestog. Den skete snarere drypvis i takt med, at landmænd, bygmestre og forretningsdrivende udviklede og forandrede deres virksomhed.

Arbejdsliv er familieliv

I 1919 blev Ejnar gift med Hansigne. Parret fik fem børn. Den ældste, Ella, blev født i 1923, og den yngste, Mary, i 1933. Ejnar var mester på værkstedet med en eller to uddannede svende og en lærling under sig. Med industrialiseringen havde stadig flere danskere oplevet en adskillelse mellem arbejde og hjem, men hos Ejnar og Hansigne blandede familieliv og arbejdsliv sig dog helt tæt. Lærlinge og ansatte var som regel på kost, og af og til boede der en svend eller lærling på et loftsværelse over stuerne. En kone eller husbestyrerinde var en uundværlig og nødvendig del af virksomhedens drift. Hendes hverdag gik med madlavning, tøjvask, børnepasning, rengøring, syning af tøj og stopning af strømper til glæde og gavn for både familie og ansatte.

I forsamlingshuset arrangerede lokale foreninger foredrag, teater og filmaftener. De unge arrangerede baller, og til jul holdt flere af foreningerne juletræsfest for børn i forsamlingshuset. Ejnar var ikke særlig aktiv i Borres foreningsliv. Han stod dagen lang og mange aftener med i værkstedet. Dagens største og faste afbræk var en lang middagspause, hvor der blev serveret varm mad som frikadeller, stegt flæsk eller gule ærter. Ejnar og Hansigne havde også faste kortaftener med 4-5 andre par i Borre, blandt andre smeden og hans kone. Kortafterne gik på tur, og man spillede kort, snakkede og fik masser af kaffe, likør og hjemmebagte kager. En sjælden gang tog familien dog på udflugt eller til en familiefest i helligdagene eller på en søndag eftermiddag. En gang imellem cyklede børnene ind til Stege for at gå i biografen. Her var amerikanske musicals eller danske lystspil publikums favoritter. Om sommeren cyklede børnene til stranden, men ferier holdt familien ikke.

Hjemmets indretning

Ejnar og Hansigne holdt som de fleste almindelige danskere af alt det, tidens eksperter hadede. Familiens hus var møbleret med en blanding af nyt og gammelt, og de holdt til op i 1960'erne fast ved de komfortable og rigt dekorerede møbler fra deres forældres tid. Ejnar tog sin middagslur på den tunge sofa i dagligstuen med nipsehyl-den over, og Hansignes kaffegæster sad i nydelige røde plysmøbler i den fine stue. Familiefotografierne var sammen med forskelligt købenips opmarcheret i lange rækker. Samtidens toneangivende smagsdommere kaldte nedladende befolkningens elskede

Ejnars datter Ella i sin andendagskjole i 1937. Ella kom efter sin konfirmation ud at tjene i huset, men vendte hjem i 1944. Efter forældrenes død holdt hun hus for sin ugifte bror Frede, der overtog virksomheden i 1966. FOTO:FRILANDSMUSEET

Ejnar og Hansignes fine stue er kommet på Frilandsmuseet. Selv i små hjem med mange børn valgte man at have en stadsstue. Gæsterne vurderede hjemmets økonomiske formåen og husmoderens smag og håndarbejdsevner på den fine stue. Buffetens pryde er det forniklede, fabriksfremstillede metalkaffesæt, som man anskaffede, hvis man ikke havde råd til et af sølv.

FOTO: FRILANDSMUSEET

plysmøblement med tunge sofaer og polerede borde for 'Slagtermestersæt', og de talte varmt for en helt anderledes og enkel stil. En af de første til at rase over landbefolkningens smag var Emma Gad, som allerede i 1904 i et debatindlæg skrev: "Og værelserne indenfor – I Guder ! ...

Intet er forarbejdet med Haanden med netop det Sted og det Hjem for Øje, alt sammen er det Fabriksgenstande, Mage til dem, man ser i Tyskland, Amerika og hvor som helst uden spor af dansk Særpræg. Er en Bonde eller en Landhandler velhavende, staar hans Hu saa vist ikke til et brogetmalet Skab og blomstrede Tallerkner i Række ... men til en Fløjlssofa med Kvaster fra en Møbelfabrikant og en tysk Hængelampe med Prismer så smagløs, som den overhovedet kan faas for Penge."

I senere husholdningsværker som for eksempel *Haandbog for Nutidshjem* (1938) eller et arkitektonisk kampskrift som *Danske Hjem* (1934) prøvede eksperter og arkitekter stadigt at gøre op med almindelige danskeres smag og måde at indrette sig på. Eksperterne talte for funktionalismens rene linier, fravær af unødvendig dekoration og enkle helhedsløsninger med lette møbler. Almindelige folk på landet syntes derimod, at arkitekternes møbler var kedelige og grimme. De mente, at en god polstring, mange udskæringer, dekorationer og flotte farver signalerede økonomisk overskud og sikker soliditet. De fleste holdt af rigt og tæt møblerede rum og fandt dem hyggelige, kom-

fortable og interessante. I *Haandbog for Nutidshjem* prøver redaktør Esther Scheel at tage livet af den fine stue: "Een ting kan vi forhaabentligt alle sammen være enige om at få taget Livet af een Gang for alle, og det er Stadsstuen, som kun staar til Pynt og kun betrædes i rengørende Øjemed eller ved højtidelige lejligheder ... Vores Hjem skal være til at bo i og ikke noget Musæum."

I mellemkrigstiden holdt mange dog stadig fast i 'stadsstuen', også Ejnar og Hansigne. De strømlinede moder i boligindretningen nåede først sent og i små bidder ud på landet. Samtidens nye boligmode kom ind i form af en ny lampe her og der, tapeter med moderne mønstre eller nyt husgeråd. Nye tendenser optrådte hurtigst i de tekstiler, man omgav sig med og bar på kroppen. Håndarbejdsblade som *Flittige Hænder* eller *Tidens Kvinder* havde inspirerende sy- og strikkemønstre til moderigtige kjoler, trøjer eller nederdele. Bladene var også fulde af gode råd til omsyningen af gamle kjoler eller frakker, så de kunne fikses op i en moderne stil. Man kunne også gøre sin gamle sofa interessant ved at brodere en sofapude med et moderne, geometrisk mønster eller pynte den gamle kommode med små duge i ny stil.

Et stille dagligliv

Mange tusind landboere som Ejnar og Hansigne levede et beskedent liv, hvor familien, arbejdet og livet i lokalsamfundet var det vigtigste. Folk som Ejnar og Hansigne gik mere op i lokalpolitik end i internationale forviklinger, og de har muligvis ment, at de fleste politikere blot var ude på at mele deres egen kage. De læste bøger og orienterede sig om verden udenfor gennem radio og aviser, men storpolitikken blev fulgt sådan lidt på sidelinjen. Ejnar og Hansigne har som så mange andre bekymret sig over de dårlige tider og håbet på det bedste for børnenes fremtid. Den danske befolkning længtes efter politikere, som kunne bringe orden og tryghed, og de fleste så med en blanding af frygt og beundring til Tyskland, hvor den voldsomme nazistiske politik i første omgang gav Tyskland en stærk mand, som satsede på ro, orden og effektivisering. At effektiviseringen også hang sammen med en truende oprustning, forsøgte de fleste at se bort fra.

Mellemlkrigsårene blev helt centrale i Ejnars og Hansignes liv. De var unge og udbyggede entusiastisk og flittigt en veldrevet virksomhed. Samtidig fik de fem børn og var også så heldige at blive forskånet for arbejdsløsheden. Som så mange andre deltog Ejnar og Hansigne ikke i tidens intellektuelle debatter. De havde ikke en holdning til moderne kunst og foretrak det hyggelige og gammeldags i deres hjem. På den måde levede, boede og handlede de som så mange andre i årene 1918-1940.

● ● ● Rikke Bengtha Ruhe
www.frilandsmuseet.dk

De strømlinede moder i boligindretningen nåede først sent og i små bidder ud på landet.

FORD T OG DET DANSKE BILEVENTYR

● ● ● En kølig dag i midten af november 1924 åbnede Ford Motor Company deres anden bilfabrik i København, placeret i Sydhavnen. Til stede ved åbningen var en del prominente gæster, heriblandt Thorvald Stauning, som samme år var blevet udnævnt til Danmarks statsminister. Dagens højdepunkt var, da startknappen til fabrikkens samleband blev trykket i bund, og de færdige biler i sikkert tempo rullede af båndet. Den nye fabrik kunne lave mere end 225 biler om dagen. I mellemkrigstiden var Ford en af Danmarks største industrivirksomheder sammen med B&W og De Danske Sukkerfabrikker.

Bilens udbredelse i Danmark

1909: knap 700 biler.

Vækst fra 1909 til 1917: ca. 800 biler pr. år.

Vækst fra 1920 til 1928: ca. 8.000 biler pr. år.

1928: knap 90.000 biler.

Koncentrationen af biler i 1939

USA: 1 bil pr. 4 indbyggere.

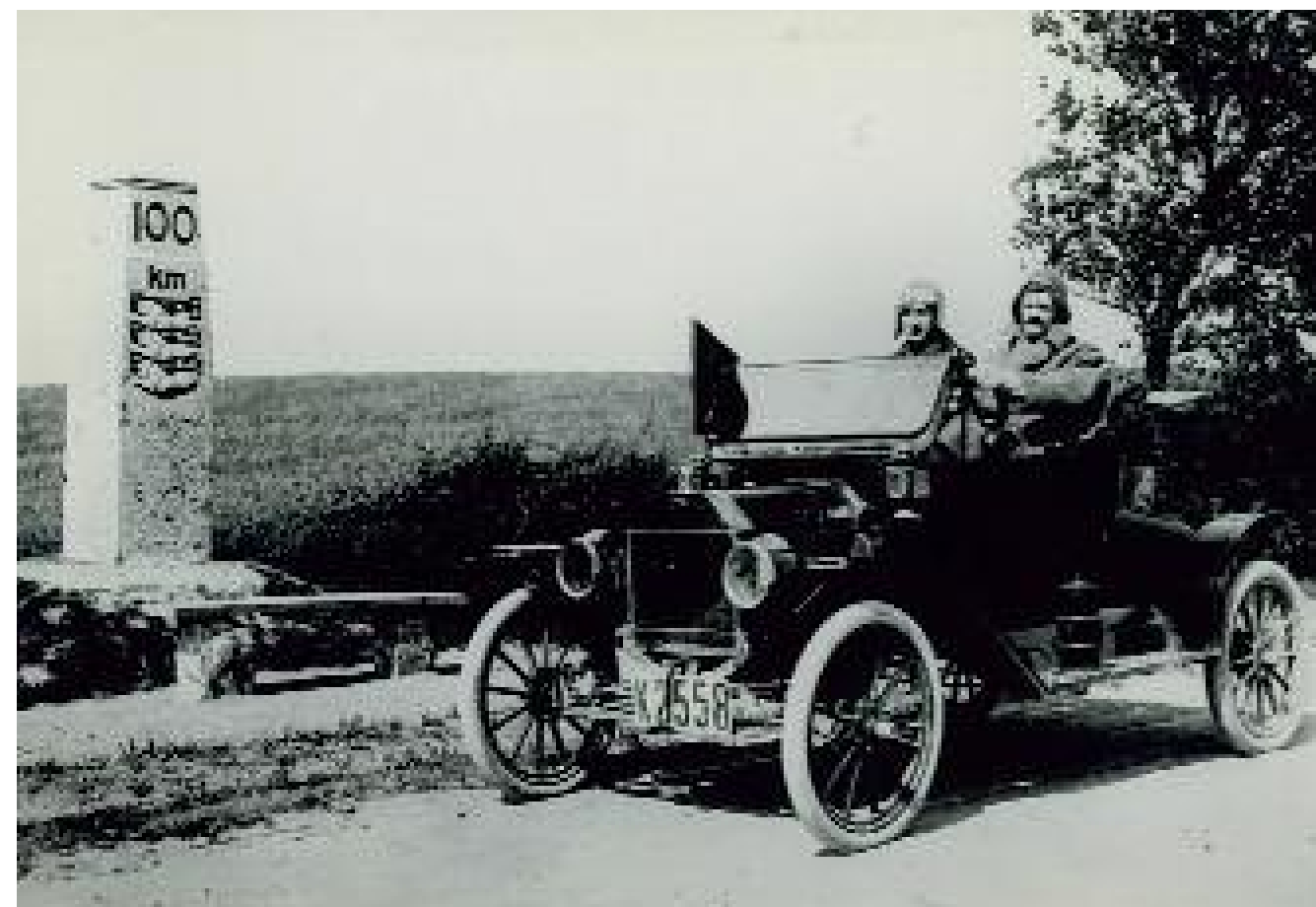
Danmark: 1 bil pr. 25 indbyggere.

Sverige: 1 bil pr. 37 indbyggere.

At selveste statsministeren var til stede ved åbningen af Fords nye fabrik, var ingen tilfældighed. Danmark oplevede i starten af mellemkrigstiden et sandt bileventyr, hvor landet for en tid var en af de store bilproducerende lande i Europa. To måneder før Ford åbnede den nye fabrik, havde endnu et amerikansk firma, General Motors, åbnet en bilsamlefabrik i Danmark, og andre kom til i mellemkrigstiden. Antallet af biler eksploderede efter 1. Verdenskrig, og Danmark blev markant ændret af de mange biler – både dem på vejene og dem på samlebandene. Bilerne påvirkede ikke bare produktionsformer, arbejdsvilkår og infrastruktur, men bragte også en ny levevis med sig. Det blev transportmidlet for en ny generation. Bilen var mellemkrigstidens symbol på fart og moderne tider, og den bil, der kørte forrest i feltet mod de nye tider, var Ford T.

Ford i Danmark

Ford Motor Company var en veletableret amerikansk bilproducent, som efter 1. Verdenskrig ønskede at udbygge sit europæiske marked. Transporten af de færdige biler var dyr, så Ford besluttede at anlægge samlefabrikker i Europa. Danmark blev et af de to europæiske hovedsæder. Den centrale geografiske placering og en infrastruktur med gode havnefaciliteter var vigtige årsager til valget af Danmark, men den afgørende faktor for Ford var imidlertid spørgsmålet om told. I Danmark kunne man nøjes med at betale 1/10 told af delene til en bil i forhold til en allerede samlet bil. Når fabrikken videreeksporterede de samlede biler til tredjelande, slap man også for at be-

tale told i Danmark. Fords succes var med til at trække andre bilfirmaer til Danmark. Det øgede antal af bilproducenter betød større udbud og lavere priser på biler. Sammen med en økonomisk højkonjunktur var det årsag til den eksplosive stigning i antallet af biler i Danmark i 1920'erne.

Masseproduktionen lander på Nørrebro

"Måden at lave biler på er at lave den ene bil som den anden, at lave dem alle sammen ens, at få dem til at komme ud fra fabrikken fuldstændigt identiske."

– Henry Ford, stifter og ejer af Ford Motor Company –

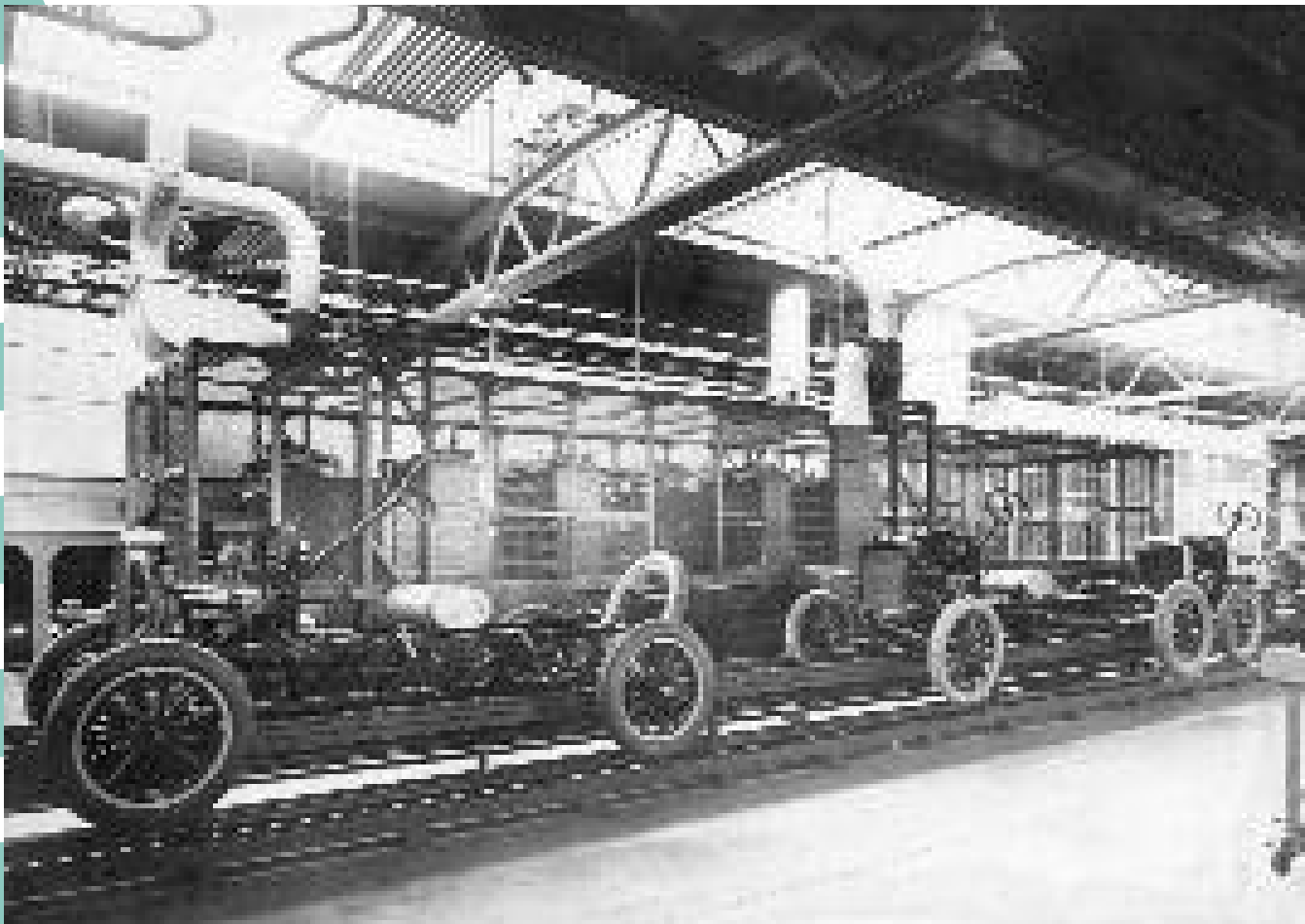
I 1919 havde Ford Motor Company som den første udenlandske bilproducent anlagt en fabrik i Danmark, nærmere bestemt på Heimdalsgade på Nørrebro. Fabrikken var speciel, fordi den rummede en ny og revolutionerende produktionsform: masseproduktion.

Før 1. Verdenskrig blev biler i Europa håndlavet af nogle få medarbejdere, der fremstillede hver en del specielt til den enkelte bil. Det tog lang tid at færdiggøre én bil, og der blev kun produceret få ad gangen. Bilproducenterne havde en lav omsætning, men satsede på høj avance, dvs. en stor fortjeneste pr. bil. Biler var med andre

Storm P. (til venstre) og bilentusiasten Alfred Nervø i en Ford T i 1913. Bemærk kørebriller, hjelm og frakke. Bilen blev billigere i mellemkrigstiden, men den var stadig primært for de rige og kendte.

FOTO: DANMARKS TEKNISKE MUSEUM

Samlebånd, standardisering og arbejdsdeling øgede effektiviteten hos Ford og gjorde det muligt at sænke priserne på Ford T. Bagsiden var det ensformige og nedslidende arbejde.

FOTO: DANMARKS TEKNISKE MUSEUM

ord dyre og uden for rækkevidde for selv de bedrestillede borgere. Den danske bilproduktion var langsommelig og producerede ikke mange biler, fordi markedet simpelthen var for småt.

Den nye produktionsform, masseproduktionen, fungerede ud fra et andet tanke-sæt end det traditionelle. Bilindustriens motto med lav omsætning og høj avance blev vendt på hovedet. Hos Ford ville man have høj omsætning og lav avance, og netop det kendetegner masseproduktionen. Det gjorde ikke noget, at Ford ikke tjente så meget på den enkelte bil, når blot firmaet solgte mange biler. Der skulle simpelthen laves bil-lige biler ved hjælp af stordriftsfordele og ved bedre udnyttelse af arbejdskraften.

Opskrift på masseproduktion

Fords produktionssucces var kombinationen af tre elementer: standardisering, sam-lebånd og arbejdsdeling.

Bilmodellen, der blev produceret, var Ford T og kun Ford T. Denne standardise-ring betød, at fabrikken kunne masseproducere ensartede bildele, der så kunne sam-les til tusindvis af Ford T'er billigt. Som noget nyt blev samlebåndet indført, hvilket let-tede arbejdsdelingen betydeligt. Arbejdet kunne nu komme til arbejderen og ikke om-

vendt. Det sparede produktionstid og maskiner, og lagrene blev spredt ud langs samle-båndet, så arbejderne ikke skulle gå langt væk for at hente eller lave den del, de skulle bruge. Allerede i 1700-tallet benyttede andre brancher sig af, at det er hurtigere at ud-føre et stykke arbejde, hvis man nedbryder arbejdsprocessen i mindre dele og fordeler arbejdet mellem flere arbejdere. Men først med samlebåndet blev det for alvor muligt at gennemføre en sådan arbejdsdeling i bilindustrien.

I bilindustrien havde det tidligere været umuligt at arbejde mange omkring en bil,

Plakat med Ford T.
Lavet af Sven Brasch i
anledningen af automobil-
udstilling i Industribygningen
5.-14. januar 1924.

FOTO: KUNSTINDUSTRIMUSEET

bl.a. fordi arbejderne kom til at gå i vejen for hinanden. Ved det lange samleband kunne medarbejderne let arbejde på den samme bil. Det resulterede i, at der ikke opstod ufrivillige pauser i produktionen, og arbejderne havde hele tiden noget at lave.

Samlebandet gjorde det enklere at kontrollere produktionshastigheden, for ledelsen kunne simpelthen skrue op og ned for tempoet på båndet. I fabrikshallerne gik funktionærer rundt med blok og stopur og noterede, hvor lang tid de enkelte dele af produktionen tog, og hvor man kunne simplificere arbejdsprocesserne yderligere. En konsekvens af den øgede arbejdsdeling blev imidlertid, at ufaglærte tog de faglærtes plads. Arbejdsprocesserne blev så simple og standardiserede, at ufaglært arbejdskraft sagtens kunne varetage arbejdet. Og det var ikke svært at finde billig, ufaglært arbejdskraft i mellemkrigstiden, hvor urbaniseringen trak stadig flere mennesker til byerne.

Effektiviteten havde imidlertid en negativ bivirkning. Arbejderne fandt arbejdet ensartet, stressende og ufleksibelt.

Effektivitet eller tidstyranni?

Fabrikken i Heimdalsgade kunne i begyndelsen producere 14 biler om dagen, men effektiviteten steg, og efter kun fem år kunne fabrikken producere 140 biler om dagen. Effektiviteten havde imidlertid en negativ bivirkning. Arbejderne fandt arbejdet ensartet, stressende og ufleksibelt. Med samlebandet og arbejdsdelingen var arbejdet godt nok blevet mindre fysisk hårdt, men det monotone arbejde var svært at udholde i længden.

Fords ledelse var klar over problemet. Siden 1913 havde man masseproduceret Ford T i USA, og her havde arbejderne gennemsnitligt sagt op efter kun fire måneder. For at holde på arbejdskraften udbetalte Ford de højeste lønninger blandt bilsamlefabrikkerne i Danmark, og det virkede til en vis grad. Arbejderne var dog stadig utilfredse med den megen kontrol og den manglende fleksibilitet, hvilket fra tid til anden førte til arbejdsnedlæggelser. F.eks. var Ford-medarbejderne i Sydhavnen meget fortørnede over, at de skulle bære numre på tøj, så funktionærerne lettere kunne kontrollere deres arbejdsindsats. Medarbejderne kaldte numrene for slave-numre, og det udviklede sig til en konflikt. Hos konkurrenten General Motors havde man tilsyneladende en anden forståelse af arbejderens rolle. I 1928 kunne man således læse i bladet Jern- og Metalarbejderen, at man hos General Motors forstod: "... at den danske arbejder dels var mere selvstændig og dygtig til sit arbejde, dels at man ikke skulle behandle ham som en hottentot eller haleneger."

Infrastruktur og natur

Som ringe i vandet spredte den effektive masseproduktion sig til andre industrier end bilindustrien. I mellemkrigstidens Danmark blev masseproduktionen dog ikke så stor en succes som i udlandet. Danmark var primært et landbrugsland, der endnu ikke havde udviklet en industri, som var stor nok til at drage den fulde nytte af masseproduktionens fordele. Men Fords ankomst til Danmark skabte indirekte nye forhold i Danmark.

Landskab, kultur og mode tog form efter det nye transportmiddel. Når bilerne

kørte på de danske landeveje, stod der en sky af støv og grus efter dem. Som man bl.a. kan læse i Johannes V. Jensens "Næde de Færgen?" fra 1925, var det ofte til stor gene for forbipasserende og medtrafikanter. Store, tunge læderjakker, kørehandsker, læderhjelme og motorbriller blev derfor en fast del af udstyret, når mellemkrigstidens bilister og motorcykelister skulle ud og nyde naturen på en søndagstur. Men motorbriller og læderjakker kunne mere end bare holde støv og grus ude. De blev også en del af modebilledet, fordi de signalerede fart og uafhængighed. Bilister var indbegrebet af det moderne, og også kunst og kultur dyrkede bilen og den livsstil, der fulgte med.

Det var imidlertid ikke kun søndagsture ud i naturen, som bilen blev brugt til i mellemkrigstiden. Tidligere foregik al varetransport via skib, tog eller hestevogn, men efterhånden som bilen var til at betale og vedligeholde, blev den også et arbejdsredskab. Selv mindre virksomheder fik råd til at købe en lille varevogn, og det betød, at det ikke kun var overklassen, der fik berøring og kontakt med fremtidens populære transportmiddel.

Bilerne blev pålagt skat, som skulle gå til bedre veje, og asfalten bredte sig langsomt, men sikkert over det danske vejnet. I mellemkrigstiden steg de årlige udgifter til veje fra ca. 30 til ca. 90 mio. kr. Det danske landskab gennemgik en transformation: Brosten og grusveje blev asfalteret, de første blinkende lyssignaler indtog bybilledet, og tankstationer skød op rundt om i landskabet. Før 1919 havde man ikke haft tank-

Der blev bygget adskillige bilbroer i mellemkrigstiden. Her er det Limfjordsbroens indvielse i 1933. Broen er fyldt med mennesker og lastbiler for at demonstrere dens bæreevne.
Foto: Danmarks Tekniske Museum

stationer, men man skulle købe sin benzin hos købmænd med speciallicens eller sågar på apoteket. I planlægningen af veje og broer måtte man også indrette sig efter de mange nye biler. Da den gamle Lillebæltsbro blev planlagt i 1924, var den kun tænkt som en jernbanebro. Med det stigende antal biler på de danske landeveje blev beslutningen dog undervejs ændret, så broen også skulle kunne bære biler. Da broen stod færdig i 1935, var det således med en vejbane til bilerne. Men den var smal, kun 5,4 meter bred, så bilisterne måtte køre forsigtigt over Lillebælt.

Med den nye infrastruktur kom også nye typer af arbejdere som f.eks. asfaltarbejdere, tankpassere, mekanikere og chauffører, og bilen gav dermed ikke kun arbejde til de fabriksarbejdere, der lavede biler. I september 1924 anslog dagbladet Politiken, at mere end 15.000 danskere enten direkte eller indirekte havde arbejde takket være Ford i Danmark. Ford udliciterede bl.a. produktionen af dæk, maling til lakering, bilruder og bilsæder til danske firmaer, og rundt omkring skød karosserivirksomheder op, som forholdsvis let kunne omdanne en Ford T til en lille ladvogn, der var meget populær blandt små virksomheder.

Ford T's storhed og fald

Ford T var et ikon for den tidlige bilisme. Ikke alene holdt masseproduktionen omkostningerne nede, så stadig flere mennesker fik råd til en Ford T, men det store antal af ensartede biler gjorde i en periode Ford T synonym med bilen generelt. Over 15 millioner Ford T'er nåede at forlade fabrikkerne, inden produktionen blev indstillet, og Ford T's fanskare talte bl.a. Storm P. og Johannes V. Jensen.

Kimen til Ford T's storhed blev imidlertid også kimen til dens fald. Ford T's succes skyldtes, at man standardiserede en enkelt vare, bilen, og masseproducerede den. I perioden 1908-27 ændrede Ford T stort set ikke udseende, hvilket begyndte at kede en befolkning, der var blevet vant til bilen som transportmiddel. Folk ønskede ikke længere den samme bil som naboen og søgte derfor over til de firmaer, der lancerede forskellige modeller. Ford måtte følge med og lancerede selv nye modeller, men bileventyret blev ikke ved. I 1932 ramte depressionen Danmark, og 2. Verdenskrig betød voldsom benzinrationering. Det satte en effektiv stopper for bilernes himelflugt. Antallet af biler stagnerede for en tid, men bilismens drømme om fart, uafhængighed og modernitet havde bidt sig fast, og det danske bileventyr var blevet en integreret del af mellemkrigstidens kunst, kultur og hverdagsliv.

● ● ● Jon Roar Volquartzen
www.tekniskmuseum.dk

MODERNISTISK ARKITEKTUR I DANMARK

– frisind, sundhed og demokrati

● ● ● Modernisterne ville forandre den verden, de kendte, og omforme den til en funktionel, moderne verden, hvor man ikke var tynget af historiens bånd. Den periode i arkitekturhistorien, vi kender som modernismen, begyndte allerede i starten af 1900-tallet at slå igennem i udlandet, særligt i Tyskland og Frankrig. Først omkring 1930 fik de nye tendenser inden for arkitekturen indflydelse på det danske samfund og de danske arkitekter.

Modernismen i Danmark kaldes også for funktionalismen. Den danske betegnelse illustrerer, hvad det var, de moderne arkitekter gerne ville: Arkitekturen skulle først og fremmest være funktionel, og alt, hvad der ikke tjente bygningens formål, skulle fjernes. Arkitekturen skulle frigøres fra fortidens stilarter og traditioner og i stedet afspejle det moderne samfund og den industrielle tidsalder.

Modernismens arkitekter søgte arkitekturens iboende kvaliteter. Det betød, at arkitekturens æstetiske kvaliteter skulle udspringe af mere praktiske forhold som f.eks. funktionen, teknikken, konstruktionen og materialerne. Arkitekterne efterstræbte en mere sand og ægte arkitektur, og mange mente, at ornamenten og udsmykning på facaderne var levn fra fortiden og ikke hørte til den moderne tid.

Den modernistiske arkitektur var præget af en internationalisering, hvor nye bygninger i de vestlige lande kom til at ligne hinanden, og dermed opløstes nationale, historiske og kulturelle særpræg. De modernistiske arkitekter delte mange af de samme motiver for at bygge og planlægge byer, hvilket yderligere bidrog til en ensartethed i arkitekturen på tværs af landegrænser, dog med tydelige geografiske forskelle. Tre faktorer var styrende for den modernistiske arkitektur i Danmark: demokrati, social lighed og sundhed. Særligt i bolig- og skolebyggeriet fra perioden 1920-35 finder vi disse temaer.

Hvor arkitekter tidligere fortrinsvis havde tegnet byhuse, banker, teatre osv., så var det almene byggeri – det vil sige billige lejeboliger til f.eks. arbejdere eller andre lavtlønnede grupper – tegnet af teknisk skole-uddannede håndværkere, der ikke havde en arkitektfaglig baggrund. Blandt andet for at hæve den arkitektoniske standard valgte arkitekterne i begyndelsen af 1900-tallet at tegne nye almene boliger, hvor den enkle form og det gode håndværk blev højt prioriteret.

Den usunde by saneres

I slutningen af 1800-tallet skete der store omvæltninger i mange europæiske byer. Man ønskede at rydde op i de gamle kvarterer, hvor husene lå tæt, baggårdene var mørke,

I 1920'erne så flere arkitekter det som en af deres hovedopgaver at skabe lysere og sundere rammer for mennesker.

Fra 1935-1937 opførte Arne Jacobsen det hvide Bellevue Teater ved stranden i Klampenborg. I godt vejr kan taget skydes til side.

FOTO: JENS LINDHE

og lejlighederne små og lukkede med ringe adgang til luft og lys. I Paris rev man hele kvarterer ned for at skabe luft og få plads til brede boulevarder. Også i København blev gamle bygninger revet ned for at skabe plads til nye bygninger med større og lysere lejligheder. Omkring 1900 begyndte man at indlægge vand i bygningerne, og flere lejligheder fik toiletter, så man ikke længere skulle ned på lokummerne i gården.

Den usunde by skulle rengøres, og folk skulle bo i sunde omgivelser. Sådan kunne man mindske risikoen for, at folk blev syge og smittede hinanden, hvilket ellers ofte skete i de tætte bebyggelser. I en lille gade som Saxogade på Vesterbro havde byggespekulanter f.eks. presset flest mulige lejligheder ind i bygningerne på de smalle jordlodder.

I 1920'erne så flere arkitekter det som en af deres hovedopgaver at skabe lysere og sunde rammer for mennesker. Læger havde talt for frisk luft, sol og hygiejniske omgivelser som forudsætninger for et godt liv, og nu tog også arkitekterne disse begreber til sig. Samtidig med at de fysiske rammer blev forbedret, udtrykte de enkle geometriske former og de minimalistiske, lyse facader sundhed og renhed. Flere af modernismens bygninger er derfor også blevet kaldt kliniske, fordi de er uden dekoration og ofte har åbne rum med sparsom indretning.

Arkitekturen sættes fri – Bellavista

Modernismens idealer skal forstås i lyset af den kulturelle og samfundsmæssige kontekst, som de blev udviklet i. Udviklingen af modernismens arkitektur hang sammen

med de problemer, der var opstået, da det traditionelle klassesamfund i den anden halvdel af 1800-tallet blev forvandlet til et moderne industrisamfund.

Med industrialismen var de frie kræfter sat i spil, og i socialdemokraternes bestræbelse på at beskytte samfundets svageste grupper blev idéen om en velfærdsstat udviklet. Samfundets ressourcer skulle fordeles mere ligeligt, og der skulle skabes social velfærd for alle. Som led i de bestræbelser blev store boligprogrammer sat i værk, og nye skolebyggerier så dagens lys.

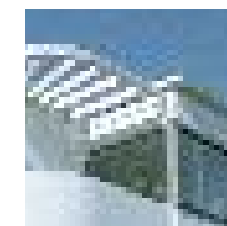
Modernismens arkitekter ville starte på en frisk, de ville viske tavlen ren. I de historieløse facader, som vi kan se dem i Arne Jacobsens boligbebyggelse Bellavista ved Klampenborg nord for København, var der muligheder for en ny begyndelse. Bellavista var en virkeliggørelse af Arne Jacobsens drømme om den moderne by.

Bebyggelsen består af en række kridhvide huse med flade tage, store aflange vinduer og en vekslen mellem runde hjørner og skarpe kanter. Husene måtte ikke være højere end tre etager, og kun to etager yderst mod Strandvejen, så alle beboere kunne se havet.

Udsigten kan også nydes fra altanerne, der er integreret i bygningen i modsætning til andre samtidige bebyggelser, hvor altanerne hænger uden på facaden. I Bellavista er altanerne tænkt ind i bygningen som et skulpturelt element, som en del af bygningens form. En del af altanen er inde i muren, så man kan sidde i ly for regnen, samtidig med at man er udenfor. Dermed inddrager Jacobsen luften, lyset og udsigten til havet som vigtige elementer i sin arkitektur.

Den enkle hvide arkitektur med aflange vinduer var kendetegnende for mange af modernismens bygninger i Europa, og Arne Jacobsen tog stilen til sig i boligkomplekset Bellavista fra 1934.

FOTO: HELGA THEILGAARD

I 1938 åbnede Skolen ved Sundet, der er tegnet af arkitekten Kaj Gottlob. Eleverne skulle have luft, natur, sollys og sunde rammer.

FOTO: HELGA THEILGAARD

Lighed og sundhed – Skolen ved Sundet

Funktionalismens parole om lys og luft som en kilde til sundhed skabte i begyndelsen af 1900-tallet skoler uden store rumlige oplevelser, men i Skolen ved Sundet har idéen om lys og luft formet skolens rum og facader. Skolen er opført af arkitekten Kaj Gottlob, der begyndte som nyklassicist, men bevægede sig over mod funktionalismen.

Nyclassicisterne arbejdede med inspiration i klassicismens enkle, rene og geometriske formsprog. Vor Frue Kirke i København af C.F. Hansen er et godt eksempel på klassicismens dyrkelse af strenge, geometriske former. I overgangen fra nyklassicismen til funktionalismen bar Gottlob enkelheden med sig, men rensede sit formsprog for historiske referencer.

Skolens centrale aula er oval med et stort udskåret kort over København i gulvet og en stor kompasrose i loftet. Tidens fokus på lys, luft og hygiejne afspejler sig i klasselokalernes meget store vinduespartier og i skolens forbindelse til naturen. Her var oprindeligt både skolehave, rosenhave og pergolaer, ligesom aulaen havde blomsterhave på balkonerne.

Ved siden af Skolen ved Sundet opførte Gottlob på samme tid Friluftsskolen, som er en af de mest gennemsigtige bygninger i Danmark. Den var beregnet til svagelige børn med for eksempel tuberkulose. Ud over undervisning i almindelige skolefag indgik pleje, hviletid og lægebehandling i skoletiden.

Friluftsskolen – eller Svagbørnsskolen, som den også blev kaldt – skiller sig ud med sine seks ottekantede klasselokaler. Herfra er der via en rampe adgang til første-etagens sovesal med glaspartier, der kan åbnes om sommeren. Klasselokalernes store vinduespartier danner sammen med sovesalens vinduer én sammenhængende, skulpturel glasfacade.

Begge skoler var i mange år misligholdte, men Skolen ved Sundet er nu renoveret og fredet. Også Friluftsskolen er blevet restaureret. Friluftsskolen fungerer i dag som en afdeling for bevægelseshæmmede børn under Skolen ved Sundet.

Kødmarked i moderne rammer – Den Hvide Kødby

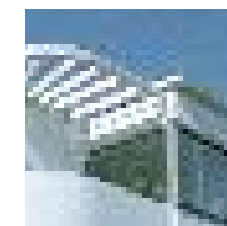
Også i fødevarerindustrien mærkede man det øgede fokus på hygiejne og sundhed, og man blev mere bevidst om, hvordan man håndterede fødevarer på en forsvarlig måde for at undgå sygdomme.

I 1879 valgte man at samle kødindustrien på Vesterbro tæt ved Hovedbanegården. Før havde man kvæget på udendørs pladser, men nu planlagde man overdækkede haller. På grund af beliggenheden tæt ved Hovedbanegården kunne man nemt transportere dyrene fra landet til slagtning i byen, fordi godstogene kunne standse lige uden for det, der kom til at hedde Kødbyen.

Fra 1880 til 1920 byggede arkitekten Ludvig Fenger Den Brune Kødby – med bl.a.

Friluftsskolen fra 1938 af Kaj Gottlob blev bygget ved siden af Skolen ved Sundet og var for svagelige og syge børn, der trængte til frisk luft og sunde rammer.

FOTO: JENS LINDHE

Den er et tidligt eksempel på den danske funktionalisme, og det er landets første storskala-beton-byggeri.

Øksnehallen – som erstatning for et udendørs kvægmarked på stedet, og i 1930'erne byggede man Den Hvide Kødbi. Den Hvide Kødbi blev tegnet af den københavnske stadsarkitekt Poul Holsøe og hans medarbejder Tage Rue. Den er et tidligt eksempel på den danske funktionalisme, og det er landets første storskala-beton-byggeri.

Bygningskomplekset er symmetrisk opbygget omkring den store kød- og flæskehal. Alle bygninger er opført i jernbeton med store tætsiddende vinduer i metalrammer. Tagene er næsten helt flade, men hældes svagt, så regnvandet ledes væk. Bygningerne varierer fra to til fire etager og består af kuber med hvide, glatte flader stort set uden dekoration. På facaderne stod de forskellige firmaers navne med store, tydelige bogstaver – man kan stadig se dem i dag.

Den sidste slagting fandt sted i 1991, og områdets bygninger anvendes i dag til engrosvirksomhed og catering. I de senere år er Kødbyen og området omkring Halmtorvet blevet et trendy cafékvarter, og flere tegnestuer og gallerier har nu lejet sig ind i de gamle slagterbygninger.

Fra modernistisk arkitektur til bæredygtig arkitektur i dag

I dag taler vi om social og miljømæssig bæredygtighed, hvor man i 1920'erne talte om demokrati, social lighed og sundhed. Man kan sige, at det i virkeligheden er de samme faktorer, der gør sig gældende.

I 2005 stod arkitekt Dorte Mandrup-Poulsens daginstitution på hjørnet af Krausesvej og Skanderborggade på Østerbro i København klar til, at børn og pædagoger kunne flytte ind. Med store vinduer fra gulv til loft, legeplads og løbebane på det flade tag sikrer bygningen børnene adgang til lys og luft i store mængder. Lige meget hvor man befinder sig, når dagslyset ind og skaber lyse og imødekommende rum.

Oprindeligt var forslaget, at der skulle bygges i fire etagers højde, men projektet blev mødt af massive protester fra naboerne. Frygten for at miste lys og luft blev imødekommet, og i en ny lokalplan blev det bestemt, at der maksimalt måtte bygges én etage på grunden, der skulle bruges til vuggestue. De arkitektoniske udfordringer bestod altså på forhånd i at få skabt plads ude og inde til ansatte og 36 børn på et relativt lille areal, at få bragt lys til institutionen, der grænser op til 5- og 6-etagers boligbygninger, at undgå, at den nye institution tog lys og luft fra naboerne, og sidst, men ikke mindst, at skabe en stil, der kunne spille sammen med omgivelserne.

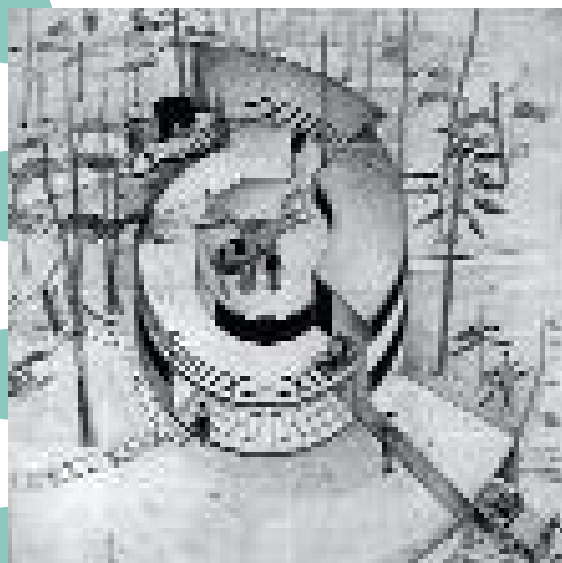
Daginstitutionen minder på sin vis om Arne Jacobsens og Flemming Lassens skitser til Fremtidens Hus fra 1929. Denne vision blev aldrig realiseret i virkeligheden, men blev præsenteret som model til Arkitekternes Bygge- og Boligudstilling i Forum. De idéer, der kom til udtryk i huset, spejlede tidens tanker om luft, lys og sundhed som vigtige elementer i arkitekturen, specielt i byerne, hvor adgangen til disse elementer var begrænset. Med Fremtidens Hus så man fremad, og arkitektens rolle som den, der kunne forbedre folks omgivelser og derigennem deres liv, blev klart defineret.

<< Den Hvide Kødbi på Vesterbro i København er kendetegnet ved sin enkle betonkonstruktion og store vinduespartier.

FOTO: KONTRAFRAME

Daginstitutionen Vokseværket åbnede i 2005 og er tegnet af Dorte Mandrup Arkitekter. På taget er der legeplads og de store vinduespartier bringer lys ind i bygningen.

FOTO: JENS LINDHE.

I Fremtidens Hus fik idéen om den enkle, multifunktionelle og harmoniske bygning for alvor form. Huset var rundt, og mens man i den ene ende parkerede sin bil, lå båden i den anden ende af huset. Det særlige fællestræk mellem Fremtidens hus og flere af de modernistiske bygninger er udnyttelsen af taget og de store åbne vinduespartier, der kan trække lys ind og derved skabe en tæt forbindelse til omgivelserne udenfor.

Modernismens idealer blev skabt tilbage i 1930'erne, men de har på mange måder haft betydning for den måde, vi udvikler byen og arkitekturen i dag. De tidlige modernister ville med deres arkitektur og byplanlægning skabe en bedre by og et bedre liv for byens indbyggere og havde en vilje til at forandre verden. Med samtidens bæredygtige arkitektur byder arkitekter igen ind på at sikre det gode liv for fremtidige generationer.

I 1929 præsenterede Arne Jacobsen og Flemming Lassen skitser til deres bud på Fremtidens Hus, et multifunktionelt hus med plads til moderne transportmidler.

TEGNING: KUNST-AKADEMIETS BIBLIOTEK

● ● ● Pia Rost Rasmussen og Andreas Spinner Nielsen
www.dac.dk

LILLE DANMARK OG STORPOLITIKKEN

– et rids af dansk udenrigspolitik

● ● ● I 2006 kunne man i tv-nyhederne aften efter aften se billeder af det danske flag, der blev afbrændt af hujende menneskemasser i fjerne lande. Ja, billederne blev ikke bare vist på nationalt tv, men kunne ses over hele verden, fra CNN til Al-Jazeera. Anledningen var tegningerne af profeten Muhammed, som den danske avis Jyllands-posten havde offentliggjort – med stærke protester fra store dele af den muslimske verden til følge.

Den såkaldte Muhammedkrise satte Danmark på den storpolitiske dagsorden – og det er mildt sagt ikke et sted, landet er vant til at befinde sig. Gennem hele 1900-tallet spillede Danmark en meget tilbagetrukket rolle på verdensscenen og holdt lav profil gennem skiftende brydninger og modsætninger, konflikter og krige. Først gennem de senere år er landet slået ind på en mere såkaldt aktivistisk udenrigspolitisk linje, hvor Danmark deltager i væbnede aktioner flere steder i verden, som eksempelvis i Irak og Afghanistan.

Helt anderledes så det ud i begyndelsen af 1900-tallet. Efter et eklatant nederlag til Tyskland i 1864 havde Danmark tabt både Holsten og Slesvig inklusive Nordslesvig (Sønderjylland) i kampen mod det tyske kejserrige. Naboen syd for den danske grænse fremstod efterhånden som en urørlig militær gigant. Denne forhistorie er vigtig, hvis man skal forstå Danmarks udenrigspolitiske strategi i mellemkrigstiden.

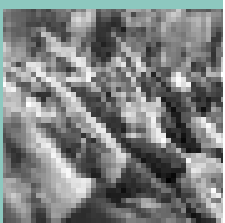
I det følgende skal vi først høre om denne strategi og dernæst, hvad den kom til at betyde for danskerne i 1920'erne og 1930'erne. Normalt tænker man på udenrigspolitik som noget, der er fjernt fra vores dagligdag. Men kigger man nærmere efter, er der mange af de grundlæggende vilkår i samfundet – sociale forhold, uddannelsespolitik, boligforhold osv. – der dybest set har at gøre med, hvordan et land skal indrette sig indadtil i forhold til verden udenfor. Det er mellemkrigstiden et godt eksempel på.

Danmarks udenrigspolitiske strategi

Danmarks udenrigspolitik blev formet i årene op til 1. Verdenskrig, og den blev afprøvet med stor succes under krigsårene 1914-1918. Og i hovedtrækkene blev politikken fortsat ikke blot i mellemkrigstiden, men også under og efter 2. Verdenskrig.

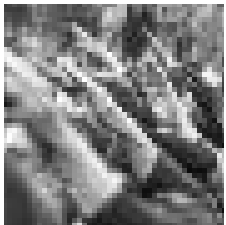
Tankegangen var som følger: Danmark var militært set en dværg. Uanset hvor massivt landet forsøgte at opbygge sine styrker, ville landet aldrig kunne forsvares – for slet ikke at tale om selv at spille en militært offensiv rolle udadtil. Årsagen var Tyskland. Landet havde så frygtindgydende militære muskler, at ethvert forsvar var en illu-

Danmark var militært set en dværg. Uanset hvor massivt landet forsøgte at opbygge sine styrker, ville landet aldrig kunne forsvares.

Efter 1. Verdenskrig er der voldsomme konflikter i landene omkring Danmark, bl.a. i Tyskland. Sociale forbedringer er et af midlerne til at holde den indre uro i Danmark under kontrol.
FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

sion. Den radikale politiker P. Munch, der i 1913 var blevet forsvarsminister – og som helt frem til 2. Verdenskrig spillede en vigtig rolle under skiftende regeringer som forsvars- eller udenrigsminister – sagde det på følgende måde: *“Et forsvarligt Forsvar er en Umulighed, det kan ikke fremskaffes i Danmark”*.

Denne militære tilbageholdenhed stod ikke alene. Den anden side af forsvarsstrategien bestod i at opbygge det danske samfund indadtil. Det vil sige at skabe et folkeligt velfærdsprojekt med et socialt afbalanceret samfund, hvor ingen borgere faldt igennem og gik til bunds. Med en sådan politik ville den danske befolkning værne om den danske nation, til trods for at landet egentlig kun eksisterede på stormagternes nåde. Der var altså en meget nær sammenhæng mellem den danske udenrigspolitik og indretningen af det danske samfund. Danmark skulle *udadtil* holde sig gode venner med sine naboer i en slags ikke-væbnet neutralitet og *indadtil* udgøre et samfund i balance.

Den udenrigspolitiske strategi fik en god start ved udbruddet af 1. Verdenskrig. Danmark erklærede sig sammen med de andre nordiske lande

for neutralt. Det betød, at landet blev holdt militært ude af stormagtskonflikten – og at danskerne led langt mindre i krigsårene end folk i de krigsførende nationer. Handel med udlandet er en meget væsentlig del af et lands udenrigspolitik, og også på dette område var 1. Verdenskrig mindre skadelig, end man kunne frygte. Danmark kunne handle med begge krigens parter, og erhvervslivet tjente ganske godt i krigsårene.

Internationale omvæltninger – 1920'erne

Danmark slap relativt billigt gennem krigen, og der var derfor ingen grund til at ændre på den udenrigspolitiske kurs. Landet stod nogenlunde uskadt og rustet til de kommende årtier. Mange steder uden for landets grænser var samfundene præget af dybe modsætninger, der truede med at få landene til at krakelere. I Tyskland gennemsyrede fattigdom og armod store dele af samfundet efter nederlaget til Rusland og Vestmagterne (bl.a. England og Frankrig og fra 1917 også USA). Det betød, at der i flere omgange udbrød revolutionære optøjer, når fattige arbejderes utilfredshed eskalerede. I Rusland var der allerede i 1917 udbrudt revolution, og det århundreder gamle zarstyre var nu fortid. Efter flere års borgerkrig grundlagdes Sovjetunionen i 1922. Kommunismen som alternativ styreform til kapitalismen i vest skulle få enorm betydning for årene

ikke blot i mellemkrigstiden, men også efter 2. Verdenskrig. I løbet af 1920'erne begyndte andre massebevægelser at røre på sig: Kommunisterne fik modstand fra grupper på den politiske højrefløj, i Italien og Spanien stod fascismen stærkt fra midten af årtiet, og i Tyskland og Østrig kom nazismen efterhånden til som en stærk politisk faktor.

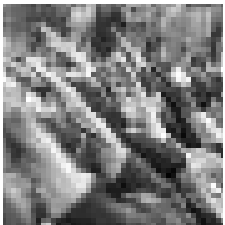
Sociale brydninger og reformarbejde i Danmark

Danmark havde dog også sine sociale modsætninger i begyndelsen af 1920'erne. Arbejderbevægelsen stod stærkt, selvom der økonomisk set var smalhals. Chokbølgerne fra Den Russiske Revolution var også nået til Danmark, og trusler fra arbejderside kunne ikke fejes af bordet som tomme. Med kommunismens succes i øst var der også kommet en indenlandsk konkurrence til Socialdemokratiet, der hidtil havde været stort set ene om at repræsentere arbejderbefolkningen.

Under krigen var den sociale orden blevet sikret gennem en meget stram og detaljeret statslig styring. Det er imidlertid interessant, at arbejdet med at skabe sociale forbedringer ikke gik i stå, da krigen stoppede og gav plads til en langt mere liberalistisk ideologi – en ideologi, der traditionelt ikke anså sociale problemer som noget, stat og regering skulle tage sig af. Selvom det liberale parti Venstre i 1920 havde over-

‘Slaget på Grønttorvet’, november 1918. Titusinder protesterer imod, at de revolutionære ledere i Danmark er blevet fængslet, ligesom talerne hylder den tyske revolution samme år. Det er de voldsomste arbejderuroligheder mellem militante arbejdere og myndighederne nogensinde i Danmark.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

taget regeringsmagten fra det mere socialt bevidste Radikale Venstre, blev der ikke desto mindre i de følgende år vedtaget nye love, der forbedrede forholdene for folk, der skulle have hjælp under sygdom, for modtagere af invaliderente, for lærlinge på arbejdsmarkedet og for samfundets ældre borgere. Med andre ord blev danskernes forventninger om fortsat udvikling af den sociale sikring, uanset hvem der sad med regeringsmagten, ikke skuffet.

Samtidig med denne sociale styrkelse af det danske samfund *indadtil* deltog landet *udadtil* i alle de initiativer, der gik i retning af at skabe fredelig sameksistens og samhandel mellem verdens lande. Blandt de vigtige var oprettelsen af Folkeforbundet i 1920, der var et forsøg på at skabe en international retsorden – et internationalt fredsskabende organ. Fra starten deltog 40 lande, i 1928 var tallet oppe på 55. Danmark søgte især at påvirke forbundet i en retning, så de store lande ikke kunne tvinge små lande ind i konflikter, de ønskede at stå uden for. I det lange løb blev Folkeforbundet imidlertid en fiasko. Gennem 1930'erne viste det sig gang på gang, at forbundet stod magtesløst over for konflikter og krigshandlinger – f.eks. da Italien overfaldt Etiopien, da Den Spanske Borgerkrig brød ud i 1936, og ikke mindst da Hitler i 1938 annekterede Østrig, og 2. Verdenskrig brød ud året efter.

Børskrak og verdenskrise – 1930'erne

I 1929 kollapsede børsen i New York. Det blev startskuddet til en verdensomspændende økonomisk krise, der kom til at præge den vestlige verden i 1930'erne. Politisk skete der en markant vækst på yderfløjene. I Italien havde fascisterne som nævnt taget magten allerede i 1920'erne, ligesom det var sket i Spanien og Portugal, og i 1933 overtog nazipartiet magten i Tyskland. Nu fremstod også Danmarks nærmeste – og frygtede – nabo i en politisk ekstrem udformning. I øst var Sovjet-

unionen blevet konsolideret som en stormagt, der gjorde, hvad den kunne for at styrke kommunisternes position i de vestlige lande. Også i Danmark stod kommunisterne stadig stærkere gennem 1930'erne, og med deres opfordring til, at arbejderbefolkningen skulle stille meget vidtgående krav til det danske samfund, blev de en markant modstander for det andet arbejderparti, Socialdemokratiet.

Indre sammenhold på trods af modsætninger

I denne situation, hvor de internationale bølger gik stadigt højere, og Danmark skulle forsøge ikke at blive opslugt i vandmasserne, blev landets udenrigspolitiske strategi meget tydelig. Og det blev klart, hvor nær en sammenhæng der var mellem Danmarks rolle som et lille land blandt stormagter og den måde, samfundet agerede på indadtil. Den indre stabilitet var forudsætningen for, at Danmark kunne have den tilstrækkelige modstandskraft mod truslerne udefra – ikke mindst frygtede man, at kommunisme, fascisme eller nazisme for alvor fik fodfæste, og at landet blev splittet i forskellige grupperinger. Opfattelsen fra statslig side var, at alle samfundets grupper skulle handle i samlet flok til fælles bedste – altså at ingen grupper tilranede sig fordele på bekostning af andre. Det får man et overbevisende indtryk af ved at følge Thorvald Stauning, der havde været statsminister siden 1929, og som i en lang årrække stod i spidsen for landets store arbejderparti, Socialdemokratiet. Det er bemærkelsesværdigt, i hvor høj grad han appellerede til sine egne vælgere, arbejderne, om at tage hensyn til de andre samfundsgrupper – f.eks. bønder, fiskere, tjenestemænd og arbejdsgivere. Disse grupper var ellers nogen, som arbejderne plejede at definere sig i modsætning til. Truslerne udefra kaldte på indre sammenhold. I 1936 talte Stauning til landets forsamling af socialdemokratiske tillidsmænd fra fagforeninger og fagforbund. Han formulerede sammenhængen mellem landets ydre og indre forhold, samt nødvendigheden af at udvise samfundssind, sådan her:

”Danmarks udenrigspolitiske og erhvervsmæssige stilling er ikke ligegyldig for arbejderne. Den er ganske afgørende for beskæftigelsen ... enhver bør lære at kende sit ansvar ... man bør selv tage konsekvensen af de udenrigspolitiske forhold, som en ny verdenstilstand har hidført ... Samfundshensyn kan ikke tilsidesættes”.

Det var den samme tankegang, der havde ligget bag den store socialreform,

De internationale bølger skvulpede langt ind over Danmark. Her er vi på Blågårds Plads på Nørrebro i København i 1939, hvor unge danske nazister og kommunister har taget opstilling over for hinanden.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

<< Reklamefolder for De Olympiske Lege i Berlin i 1936. Ligesom i dag er sport og storpolitik nært forbundne. Danmark deltog i de lege, der i høj grad blev et propagandaforemstød for Nazi-Tyskland. Blot en lille gruppe af dansk-jødiske idrætsfolk holdt sig væk i protest mod den tyske jødepolitik.

FOTO: KØBENHAVNS BYMUSEUM

Kanslergadeforliget, i 1933. Her sikrede den socialdemokratisk-radikale regering i en alliance med bondepartiet Venstre ro på de indre linjer: Strejker og lockouter blev forbudt i et år, landbruget fik støtte, og arbejderne undgik lønnedgang. Desuden blev der bevilget støtte til boligbyggeri og iværksat offentlige arbejder, så man kunne begrænse stigningen i arbejdsløsheden under krisen.

Besættelsen og udenrigspolitikken efter 2. Verdenskrig

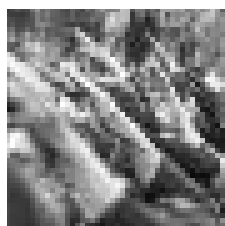
Krisen – internationalt og nationalt – blev dybere og dybere igennem 1930'erne, og med 2. Verdenskrigs udbrud i 1939 var katastrofen en realitet. For Danmarks udenrigspolitiske strategi blev der også tale om en delvis fiasko. Håbet om en status som neutralt land brast, da Danmark blev besat af Tyskland i 1940. Fra officielt hold indledtes fra starten en samarbejdspolitik med besættelsesmagten. Når Danmark alligevel efter 2. Verdenskrigs afslutning blev anerkendt som en af de allierede stater i sejren over Tyskland, skyldtes det bl.a. modstandsbevægelsens indsats i de sidste krigsår og den adgang til flybaser og oplysninger fra meteorologiske stationer i Grønland, som USA fik under krigen.

Danmarks udenrigspolitik i mellemkrigstiden blev på mange måder ført videre efter 2. Verdenskrig, selvom Danmark militært måtte vælge side og blev medlem af den vestlige forsvarsalliance NATO. Udadtil prioriterede man stadig at holde sig på god fod med alle magtfulde stater, og indadtil at opbygge et samfund i social balance. Hovedfjenden var nu ikke Tyskland, men kommunismen i øst med Sovjetunionen som det store magtfulde centrum. Opbygningen af velfærdssamfundet blev en måde at undgå en social splittelse, der kunne give kommunismen – og senere andre yderligtgående venstrefløjsgrupper – vind i sejlene og true sammenhængskraften i det danske samfund.

Efter Murens fald i 1989 og sammenbruddet i den kommunistiske verden er det ikke mere yderligtgående venstrefløjsgrupper, der betragtes som en trussel mod samfundets stabilitet. I dag er det udfordringen fra en islamisk fundamentalisme, der er kommet på dagsordenen. Og som nævnt i indledningen har Danmark valgt en mere konfronterende, aktivistisk linje over for denne udenrigspolitiske udfordring i forhold til, hvad man gjorde op igennem 1900-tallet – først i forhold til Tyskland og siden til Sovjetunionen. Hvordan kan det være, at Danmark har ændret strategi, og betyder det måske, at samfundets indre stabilitet og sammenhængskraft bliver prioriteret lavere i dag?

● ● ● *Niels Jul Nielsen*
www.bymuseum.dk

**Hovedfjenden
var nu ikke Tyskland,
men kommunismen i øst
med Sovjetunionen som
det store magtfulde
centrum.**

Museerne som undervisningsressource

Antologiens artikler er baseret på museernes samlinger af værker, genstande og historier. Med mangfoldige samlinger og kildematerialer er museerne videnscentre, der med fordel kan inddrages i undervisningen. Denne oversigt tjener som inspiration til, hvordan museumsbesøget kan bidrage til undervisningen i en række forskellige fag.

I anledningen af Golden Days festival 2008 er der etableret et særligt site med undervisningstilbud og undervisningsressourcer til mellemkrigstiden, se: www.skoletjenesten.dk.

Aktuelle undervisningstilbud fra museerne er til enhver tid tilgængelige på: www.skoletjenesten.dk

ARBEJDERMUSEET

Rømersgade 22
1362 København K
Tlf. 33 93 25 75
www.arbejdermuseet.dk og www.abo.dk

Arbejderbefolkningens hverdag og arbejdsliv siden industriens gennembrud er i fokus på Arbejdermuseet. Skoletjenesten tilbyder en lang række undervisningstilbud om familiens liv og hverdag gennem mere end 100 år. Oplev hvordan arbejderfamilien boede og levede i slutningen af 1800-tallet, i 1930'erne og i 1950'erne. Museets udstillinger sætter nutidens velfærd i perspektiv i forhold til tidligere tiders trange kår.

ARKEN

Museum for Moderne Kunst
Skovvej 100
2635 Ishøj
Tlf. 43 54 02 22
www.arken.dk

ARKENs arkitektur gør opmærksom på sig selv. Arkitekturen er kontrastfyldt med dramatiske overgange mellem åbne rum og små, intime rum; mellemrum med specielle former og skæve vinkler og traditionelle, firkantede udstillingsrum. ARKEN indsamler nordisk og international samtidskunst. Værkerne i samlingen er ikke begrænset til de klassiske kunstgenrer, men henter inspiration og udtrykker sig i en langt bredere visuel kultur, hvorfor vi ser visuel kultur som et naturligt afsæt for vores undervisningspraksis.

DANMARKS TEKNISKE MUSEUM

Fabriksvej 25-27
3000 Helsingør
Tlf. 49 22 26 11
www.tekniskmuseum.dk

Danmarks Tekniske Museum giver jer muligheden for at bruge alle jeres sanser i mødet med sjove, fascinerende og epokegørende eksempler på gammel og ny teknik. Skoletjenesten kan tilbyde en bred vifte af undervisningstilbud med fokus på den teknologiske udvikling, menneskets innovative evne og nye teknikers indvirkning på samfundet. Tekniske nyskabelser er ofte begyndt som iagttagelse og leg, og den ånd vil vi gerne formidle videre til jer.

DANSK ARKITEKTUR CENTER / DAC

Strandgade 27B
1401 København K
Tlf. 32 57 19 30
www.dac.dk

DAC I Dansk Arkitektur Center er et VISIONARIUM, der udvikler og formidler viden om arkitektur, byggeri og byudvikling med fokus på fremtid. DAC I Undervisning er et permanent tilbud om undervisning i arkitektur i og omkring Dansk Arkitektur Center. Vi tilbyder undervisning til børn, unge og voksne i form af byvandring, omvisninger og undervisningsaktiviteter i aktuelle udstillinger.

DET DANSKE FILMINSTITUT OG FILM-X

Gothersgade 55
123 København K
Tlf. 33 74 34 00
www.dfi.dk

Film

Filmarkivet på Det Danske Filminstitut har udsendt en del titler på dvd. Se www.dfi.dk under "Biblioteker og arkiver". Mange danske talefilm fra mellemkrigstiden er let tilgængelige på dvd, fx Odds 777. Stumfilm er vanskeligere at skaffe, da de kommercielle distributører stort set ikke sender stumfilm i almindelig handel.

Litteratur

Besøg Det Danske Filminstituts bibliotek fysisk eller på www.dfi.dk/bibliotek.

Til gymnasiet anbefales:

"100 års dansk film" (red. Peter Schepelern, Rosinante 2001) – grundig og læsbar, med gode omtaler af de 100 vigtigste danske film.

Erik Nørgaard: "Levende billeder i Danmark" (Lademann 1971) – gammel, men velillustreret og let tilgængelig.

Morten Piil: "Danske filminstruktører" (Gyldendal 2005) – grundige omtaler af de vigtigste danske filminstruktører. Uomgængelig. Se også "Gyldendals filmguide" og "Danske filmskuespillere" af samme forfatter.

Niels Jørgen Dinnesen og Edvin Kau: "Filmen i Danmark" (Akademisk Forlag 1983) – tør og faktuel, men nok den definitive bog om dansk film.

Undervisning

FILM-X er Det Danske Filminstituts computerbaserede filmstudie. På et besøg laver eleverne deres egen film og kommer rundt om dramaturgi, optagelse, lydarbejde og klip. Se www.film-x.dk

FRILANDSMUSEET

Kongevejen 100

2800 Lyngby

Tlf. sommer: 33 47 38 55, vinter: 33 13 44 11

www.frilandsmuseet.dk

Frilandsmuseet præsenterer 350 års kulturhistorie med fokus på danskernes dagligdag, boliger og levevilkår. Mange af museets undervisningstilbud tager udgangspunkt i aktiviteter, hvor eleverne med egne hænder og på egen krop prøver hvad det vil sige at være tyende, bondebrud eller frue på herregården. Datidens sociale hierarkier, mands- og kvinderoller, tro og religiøsitet eller dagligdagens arbejdsopgaver perspektiveres i forhold til elevernes egen nutidshverdag, som sættes i kontrast til historiens ganske anderledes vilkår og rammer.

KØBENHAVNS BYMUSEUM

Vesterbrogade 59

1620 København V

Tlf. 33 21 07 72

www.bymuseum.dk

Her møder eleverne byens historie og nutid i overblik og detalje. Her er dybdegående udstillinger om København i middelalder, renæssance, enevælde og demokrati og tematiske udstillinger. Udstillingernes historier fortælles med enkeltgenstande, som både åbner mulighed for en sanselig oplevelse og for fortolkninger af fortiden. Undervisningen forløber som en dialog mellem eleverne og underviseren.

KUNSTINDUSTRIMUSEET

Bredgade 68

1260 København K

Tlf. 33 18 56 56

www.kunstindustrimuseet.dk

Det danske Kunstindustrimuseum er et af Nordens centrale udstillingssteder for dansk og international, industriel design, kunstindustri og kunsthåndværk. Museet rummer store historiske og asiatiske samlinger. Fokus er på det 20. og 21. århundredes danske og internationale design. Design er et interdisciplinært felt med rod i såvel humanistiske, teknologiske, håndværkmæssige og kunstneriske fagdiscipliner. Målet med undervisningen er at give børn og unge forudsætninger for at opleve, forstå og vurdere design samt at afprøve kreative designprocesser og få indblik i designerens arbejdsmetoder.

NATIONALMUSEET

Frederiksholms Kanal 12

1220 København K

Tlf. 33 13 44 11

www.natmus.dk

I udstillingen "Danmarkshistorier 1660-2000" gives en samlet fortælling om landets historie og befolkning fra 1600-tallet og frem til i dag. De ca. 5000 genstande, som er i udstillingen, kommer fra alle egne af landet og fra meget forskellige sociale miljøer, men de har det til fælles, at de fortæller historier om hverdag og højtide, om den danske stat og nation og om forskellige livsformer gennem de sidste 350 år.

POLITIHISTORISK MUSEUM

Fælledvej 20

2200 København N

Tlf. 35 36 88 88

www.politimuseum.dk

Politihistorisk Museum giver en enestående mulighed for at få indblik i alle facetter af politiets arbejde både før og nu. Til skoleklasser tilbyder museets skoletjeneste kvalitetsstærke og dialogbaserede undervisningsforløb. Med politiets historie som omdrejningspunkt kan vi levere en anderledes og fascinerende vinkel på historiske begivenheder og demokratiske dilemmaer. Vi inddrager altid højaktuelle sager for at gøre historien levende og vedkommende.